ZLOČINI

NAD BOŠNJACIMA
JAJCA, JEZERA I ŠIPOVA
1992-1995

ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA JAJCA, JEZERA I ŠIPOVA 1992 – 1995.

ZLOČINI PROTIV ČOVJEČNOSTI I MEĐUNARODNOG PRAVA NAD BOŠNJACIMA JAJCA, JEZERA I ŠIPOVA 1992-1995. - I DIO

mr. sc. Zilha Mastalić-Košuta,

mr. Alma Hajrić-Čaušević, mr. Almir Grabovica

MEMORIJALIZACIJA ZLOČINA NAD BOŠNJACIMA JAJCA, JEZERA I ŠIPOVA - II DIO

dr. sc. Elvir Duranović, mr. Hikmet Karčić

Sarajevo - Jajce, 2017.

IZDAVAČI: Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, Sarajevo
Medžlis Islamske zajednice Jajce

ZA IZDAVAČA: dr. sc. Rasim Muratović
dr. sc. Dževada Šuško
Zehrudin-ef. Hadžić

UREDNICI: Zehrudin-ef. Hadžić
dr. sc. Dževada Šuško
mr. sc. Merisa Karović-Babić

AUTORI: dr. sc. Elvir Duranović
mr. sc. Zilha Mastalić-Košuta
mr. Alma Hajrić-Čaušević
mr. Almir Grabovica
mr. Hikmet Karčić

RECENZENTI: dr. sc. Amir Karić
Amor Mašović

LEKTOR: dr. sc. Nermin Šušić

dr. sc. Elvir Duranović i mr. Hikmet Karčić

II DIO

MEMORIJALIZACIJA ZLOČINA NAD BOŠNJACIMA JAJCA, JEZERA I ŠIPOVA

Bez sjećanja nema kulture. Bez sjećanja ne bi bilo civilizacije, društva, budućnosti.

(Elie Wiesel)

U V O D

U uvodu rada pokušat ćemo odgovoriti na nekoliko bitnih pitanja: Šta je to memorijalizacija?[207] Koja je svrha memorijalizacije? Kakvi oblici memorijalizacije postoje? U Bosni i Hercegovini ne postoji centraliziran i jedinstveni sistem očuvanja trajnog sjećanja. Oblici sjećanja razlikuju se u svim dijelovima naše države. U ovom radu analizirat ćemo lokalitete gdje su počinjeni zločini nad Bošnjacima tokom agresije 1992-1995. te navesti kako su obilježene te lokacije. Polje istraživanja je Općina Jajce u Federaciji Bosne i Hercegovine i dvije opštine, Jezero i Šipovo, u Republici Srpskoj. Na nivou države Bosne i Hercegovine najzastupljeniji oblik memorijalizacije zločina su memorijalni centri, odnosno šehidska mezarja gdje su ukopane žrtve zločina. U većini slučajeva radi se o ekshumiranim žrtvama identifikovanim klasičnom ili DNK metodom. Iako su se razne međunarodne agencije i organizacije protivile, bosanskohercegovački model traženja nestalih osoba insistirao je da se svakoj žrtvi pojedinačno vrati ime i prezime te da se dostojanstveno ukopa. Posmatrajući sa današnje historijske distance vidljivo je da je pionir u obilježavanju zločina nad Bošnjacima bila Islamska zajednica u saradnji s porodicama žrtava.

Memorijalizacija je proces koji zadovoljava unutrašnju potrebu da se žrtve koje su patile ili poginule tokom određenog konflikta poštuju. Drugim riječima, memorijalizacija je institucionalni okvir sjećanja, odnosno pamćenja. Ona može promovirati društveni oporavak nakon završetka konflikta ili iskristalizirati osjećaj za žrtvu, nepravdu, diskriminaciju ili želju za osvetom.[208] Memorijalizacija ima nekoliko funkcija:

- da iznosi istinu ili dokumentuje određeno kršenje ljudskih prava,
- da osigura prostor na kojem će preživjeli moći odati počast žrtvama,
- da ponudi simboličnu reparaciju u znak sjećanja na žrtve,
- da promovira pomirenje,
- da podstiče jači društveni angažman i uspostavu obrazovnih programa,
- da sačuva od zaborava specifični period u historiji naroda ili države.[209]

Sjećanje je prirodni ljudski mehanizam kojim se zadržava i usvaja određena informacija ili događaj iz prošlosti. Sjećanje, odnosno pamćenje važno je za izgradnju ljudskog identiteta. Sjećanje na žrtve, civilne ili vojne, nastaje iz potrebe zajednice da se važan negativni događaj iz prošlosti zapamti kako bi se u budućnosti spriječilo njegovo ponavljanje. Zaborav ili neadekvatno pamćenje

---

[207] Dijelovi ovog uvodnika preuzeti su iz: Hikmet Karčić, „Nasilje i sjećanje", *Novi Muallim*, proljeće 2016., godina XVII, br. 65.

[208] Judy Barsalou and Victoria Baxter, "The Urge to Remember: The Role of Memorials in Social Reconstruction and Transitional Justice", United States Institute for Peace, Januar 2007, http://www.usip.org/sites/default/files/srs5.pdf, str.1.

[209] Ibidem, str. 4.

može imati pogubne posljedice u budućnosti. Ovo je naročito važno za narode ili zajednice koji su kroz historiju pretrpjeli velika stradanja. Posmatrajući historiju nasilja nad Bošnjacima kao i nad ostalim muslimanskim zajednicama na Balkanu, vidljivo je da nije postojala kultura pamćenja. Pamćenje se kod Bošnjaka svodilo na usmenu predaju. Nakon Drugog svjetskog rata kultura pamćenja obuhvatala je ubijene pripadnike NOB-a i žrtve ustaškog režima među kojima se najčešće govorilo o stradanju Srba i Židova. Muslimani u to doba uglavnom nisu imali svijest o potrebi izgradnje kolektivnog pamćenja, a oni koji i jesu, bili su spriječeni da to učine.[210]

Tek krajem osamdesetih godina prošlog stoljeća, sa procesom demokratizacije, počelo se prvo pisati o zločinima nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu, a sa demokratskim izborima 1990. godine počinje se sa prvim obilježavanjem tog zločina. Istina, cilj ovih aktivnosti nije bilo prisjećanje na bošnjačke žrtve, već su prvenstveno služile za mobilizaciju masa u političke svrhe.

1. Oblici memorijalizacije

Memorijalizacija može imati različite oblike i manifestirati se na različite načine. Nekoliko je formi memorijalizacije, a najzastupljeniji su:

Izgrađene lokacije:
- Muzeji i komemorativne biblioteke,
- Spomenici,
- Spomen-ploča sa imenima žrtava,
- Virtualni muzeji na internetu.

Izvorne lokacije:
- Mezarja,
- Lokacije masakra i masovnih zločina,
- Bivše lokacije logora i mjesta zatočenja.

Aktivnosti:
- Obilježavanje godišnjica vezanih za zločin,
- Privremene izložbe,

[210] Vidjeti odličnu studiju o nepostojanju spomenika muslimanskim civilnim žrtvama Drugog svjetskog rata u Kulen Vakufu: Max Bergholz, "The Strange Silence: Explaining the Absence of Monuments for Muslim Civilians Killed in Bosnia during the Second World War", *East European Politics and Societies*, 2010.

- Davanje naziva ulicama, trgovima i zgradama po datumima ili mjestima zločina,
- Memorijalna šetnja ili parada,
- Javni protesti.[211]

Muzeji su najčešći oblici kolektivnog sjećanja. U BiH ne postoji jedinstveni muzej sjećanja na stradanje Bošnjaka tokom agresije 1992-1995. Postoji „Memorijalni centar Srebrenica – Potočari" u čijem sastavu se nalazi i muzej. U Sarajevu postoji „Galerija 11/7/95" koja svojim multimedijalnim programima vrši edukaciju domaćih i stranih posjetilaca o genocidu u Srebrenici dok u „Muzeju zločina protiv čovječnosti i genocida" postoje eksponati i fotografije zločina na području cijele Bosne i Hercegovine. U drugim dijelovima naše države postoje brojne spomen-sobe u lokalnim zajednicama koji se odnose na zločine u tom gradu.

Javni spomenici ne mogu se porediti sa mezarjima/grobljima. Javni spomenici na neki svojstven način prave balans između vjerskog i svjetovnog. Vjerski segment u obilježavanju nacionalno ili vjerski motiviranog nasilja čini važan doprinos za porodice žrtava. Spomenici imaju dvojaku ulogu: spomenikom se javno priznaje zločin i žrtva, i spomenik predstavlja mjesto gdje se preživjeli članovi porodice i lokalna zajednica mogu prisjećati žrtava.[212] U nekim slučajevima negativni element izgradnje spomenika predstavlja činjenica da se izgradnjom spomenika na neki način zaboravljaju žrtve. Ovo se posebno odnosi na obavezu države ili nekog drugog subjekta da izgradi spomenik. Drugim riječima, ukoliko postoji pritisak porodica žrtava da im se osigura mjesto za prisjećanje na žrtve zločina, tada država izgradnjom spomenika „rješava" taj problem. Ovo je naročito vidljivo kada je država počinila zločin ili ga je finansirala. Ovakve primjere nalazimo u Čileu, Rusiji, Njemačkoj, itd. Slično je i u Republici Srpskoj. Jedini spomenik koji je Republika Srpska finansirala je „Memorijalni centar Srebrenica – Potočari". Ovo nije bio rezultat dobre volje već pritiska Visokog predstavnika nakon presude Doma za ljudska prava u predmetu Selimović i drugi iz 2003. godine.[213]

Spomen-ploče su najčešće korišten oblik memorijalizacije i one se upotrebljavaju za obilježavanje autentičnih lokacija zločina.

Virtualni muzeji postoje na inicijativu domaćih aktivista i nevladinih organizacija poput „Virtualnog muzeja genocida nad Bošnjacima (VMGB)". Međutim, najaktivniji i najvažniji oblika virtualnih muzeja jesu grupe na društvenim mrežama i web-stranice lokalnih zajednica koje čuvaju sjećanje na žrtve poput portal Rogatica.com ili facebook grupa „Čuvari Omarske" koja čuva sjećanje na žrtve i logoraše u Prijedoru.

Mezarja, mjesta gdje su ukopane žrtve zločina također postaju mjesta memorijalizacije jer mjesto ukopa žrtve je najbolji dokaz počinjenog zločina. Nažalost, u Bosni i Hercegovini žrtve iz jednog grada nisu kolektivno ukopane u zajedničkom groblju, već su, u većini slučajeva, ukopane u već

---

[211] Judy Barsalou and Victoria Baxter, str. 4.
[212] *Memorialization and Democracy: Policy and Civic Action State*, International Center for Transitional Justice, https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Global-Memorialization-Democracy-2007-English_0.pdf
[213] Vidjeti: Hikmet Karčić, *Apelacijama do istine*, Konrad Adenauer Fondacija, 2013.

postojećim grobljima u raznim gradovima. Tako su, naprimjer, žrtve zločina nad Bošnjacima iz Foče ukopane po grobljima u Foči, Sarajevu, Goraždu, Visokom, itd. Najčešće su žrtve ukopavane tamo gdje se porodica žrtve nakon agresije nastanila.

Lokacije masakra i mjesta zatočenja najefektivniji su oblici memorijalizacije. Ove lokacije mogu biti u naseljenom mjestu ili u gradu. Najbolji primjer je hotel Vilina Vlas u Višegradu gdje su pripadnici Vojske Republike Srpske masovno silovali Bošnjakinje. Ovaj hotel danas je vraćen u prijeratnu funkciju i služi za odmor domaćih i stranih turista. Drugi primjer je masakar u Ahatovićima kod Sarajeva. Na mjestu zločina postavljen je spomenik i sačuvani ostaci autobusa u kojem su ubijeni Bošnjaci.

Jedan interesantan oblik memorijalizacije jeste „transformacija“ mjesta zločina u lokaciju od društvenog značaja. Naprimjer, bivši zatvor u Južnoj Africi, gdje su počinjena masovna kršenja ljudskih prava, pretvoren je u zgradu Ustavnog suda te zemlje.

Koncetracioni logori u Bosni i Hercegovini uglavnom nisu obilježeni i u većini slučajeva koriste se u svrhu koju su imali i prije nego su postali logori. Najpoznatiji primjer je logor Omarska u Prijedoru koji je danas opet rudnik u vlasništvu britansko-indijske firme „Arcelor Mittal Steel“.

Obilježavanje godišnjica vezanih za zločine također je važan segment memorijalizacije zločina. U mnogim mjestima u Bosni i Hercegovini prigodnim sadržajima obilježava se godišnjica zločina. U Bratuncu je to 12. maj, u Jezeru 3. juni, itd.

Privremene izložbe su izložbe slika i fotografija zločina i žrtava zločina koje se postavljaju u cilju edukacije i nisu stalnog karaktera.

Davanje naziva ulicama po datumima, mjestima i događajima vezanim za zločine poput „Trga žrtava genocida u Srebrenici“ u Visokom jedan su od bitnih aspekata memorijalizacije usmjerenih ka kontinuiranom čuvanju sjećanja na počinjeni zločin.

Javni protesti, okupljanja ili protestne šetnje itekako su važan segment u očuvanju sjećanja. U Čileu se svakog 24. marta održava protestna šetnja kako bi se obilježila godišnjica vojnog puča Augustina Pinočea. U Bosni i Hercegovini su svaki 11. u mjesecu žene Srebrenice u Tuzli obilježavale protestnom šetnjom kao znak sjećanja na 11. juli 1995.[214]

[214] Vidjeti: International Center for Transitional Justice: http://www.ictj.org/our-work/transitional-justice-issues/truth-and-memory.

2. Memorijalizacija zločina nad Bošnjacima Jajca, Jezera i Šipova – stanje i perspektive

Za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu (1992-1995) ubijeno je više od 105.000 osoba od kojih su većina bili Bošnjaci. Nakon rata područja masovnih zločina nad nevino ubijenim postala su mjesta opomene i evociranja uspomene na žrtve agresije. Na tim mjestima Bošnjaci se svake godine okupljaju i održavaju časove historije prisjećajući se ratnih strahota i nevino ubijenih. Najveći memorijalni centar u Bosni i Hercegovini je u Potočarima, Općina Srebrenica u kojoj su snage Vojske RS u julu 1995. izvršile stravični zločin genocida nad Bošnjacima. Na području općina Jajce, Jezero i Šipovo masovne zločine nad civilnim stanovništvom pripadnici Vojske RS izvršili su tokom 1992. godine u mjestima: Cvitovići, Kokići, Jezero, Ljoljići, Čerkazovići i Volari, te pojedinačne zločine u drugim mjestima. Nakon agresije i povratka na svoja ognjišta Bošnjaci su, s ciljem očuvanja sjećanja na zločine nad civilima, u većini ovih mjesta sagradili spomen-obilježja. Pored toga, kako prema učenju islama nema razlike između ubijenih civila i ubijenih vojnika, i jedni i drugi su šehidi, u svim većim naseljima u kojima žive Bošnjaci također su izgrađena spomen-obilježja koja u pravilu sadrže imena svih ubijenih civila i vojnika iz tog mjesta. Uporedo s izgradnjom spomen-obilježja počelo se s održavanjem memorijalnih programa „Šehidskih mevluda“, u svim većim džematima na području Medžlisa IZ Jajce kojem pripadaju sve tri pomenute općine. Pošto su se protokom vremena aktivnosti na memorijalizaciji zločina nad Bošnjacima u ovim općinama svele na lokalni nivo, Medžlis IZ Jajce je 2014. godine donio odluku o organizaciji centralne memorijalne manifestacije “Spomen njima, po(r)uka nama – Dani šehidskog mevluda i obilježavanja zločina na području MIZ Jajce”. U proteklih dvadesetak godina memorijalizacija zločina nad Bošnjacima na području općina Jajce, Jezero i Šipovo dobila je, dakle, svoju karakterističnu fizionomiju i specifična obilježja koja ćemo za potrebe ovog rada podijeliti u dva dijela:

a) Organizacija centralne manifestacije “Spomen njima, po(r)uka nama – Dani šehidskog mevluda i obilježavanja zločina na području MIZ Jajce” i izgradnja centralnog spomen-obilježja.
b) Organizacija mjesnih “Šehidskih mevluda” i izgradnja lokalnih spomen-obilježja.

Osnovna svrha memorijalnih sadržaja jeste podsjećanje na zločine nad nevinim civilima i herojstvo šehida u odbrani Bosne i Hercegovine od agresije. Njihov cilj možda je najbolje izražen u nazivu manifestacije „Spomen njima, po(r)uka nama”. Važno je napomenuti da u očuvanju sjećanja na zločine nad Bošnjacima u Jajcu, Jezeru i Šipovu organima Islamske zajednice pomažu udruženja proistekla iz Odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995. Upravo su „Organizacija porodica šehida i poginulih boraca Općine Jajce“ i Udruženje građana “3. juni” glavni partneri Medžlisu Islamske zajednice Jajce u organizaciji manifestacije „Spomen njima, po(r)uka nama – Dani šehidskog mevluda i obilježavanja zločina na području MIZ Jajce” i svih „Šehidskih mevluda”.

3. Manifestacija “Spomen njima, po(r)uka nama - Dani šehidskog mevluda i obilježavanja zločina na području Medžlisa Islamske zajednice Jajce”

Kao što smo ranije napomenuli, na području općina Jajce, Jezero i Šipovo pripadnici Vojske Republike Srpske izvršili su masovne zločine nad bošnjačkim civilima u Cvitovićima, Kokićima, Jezeru, Ljoljićima, Čerkazovićima i Volarima. S obzirom na to da bi se pojedinačnim obilježavanjem zločina u svakom od navedenih mjesta gubila cjelovita slika o razmjerama zločina, Medžlis Islamske zajednice Jajce je 2014. godine donio odluku da u saradnji s udruženjima proisteklim iz Odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995. svake godine početkom juna organizira manifestaciju “Spomen njima, po(r)uka nama – Dani šehidskog mevluda i obilježavanja zločina na području MIZ Jajce”.

Manifestacija “Spomen njima, po(r)uka nama” obiluje različitim programskim sadržajima koncipiranim na način da sve društvene slojeve na području MIZ Jajce podsjete na zločine nad bošnjačkim civilima. Tako su, naprimjer, 1. juna 2014. godine, u okviru prve manifestacije “Spomen njima, po(r)uka nama”, građani imali priliku prisustvovati “Šehidskom mevludu” u džamiji u Jezeru koji je upriličen s ciljem obilježavanjem stradanja Bošnjaka u Jezeru, Ljoljićima i Čerkazovićima. Sljedećeg dana 2. juna u foajeu Doma kulture u Jajcu održan je naučni skup “Simpozij o zločinu” na kojem su učestvovali eminentni učenjaci i istraživači iz Islamske zajednice i Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu. Dan kasnije 3. juna, također u Domu kulture u Jajcu, upriličena je promocija dokumentarnog filma “Na Drini krvavi Višegrad”, autora Avde Huseinovića. Manifestacija je nastavljena 4. juna finalnim takmičenjima “Mektebske olimpijade” u sportskoj dvorani u Jajcu. Okupljenim polaznicima mektebske nastave održan je čas historije o zločinu nad Bošnjacima Jajca, Jezera i Šipova, a najuspješnijim ekipama uručene prigodne nagrade. Narednog dana 5. juna u džematu Pšenik hor imama iz Jajca proučio je mevlud, a okupljenim džematlijama prigodnim predavanjem obratio se glavni imam MIZ Kiseljak, Emir-ef. Pajt. U petak, 6. juna obilježeno je stradanje Bošnjaka u Kokićima. Zvanična delegacija Medžlisa IZ Jajce, Općine Jajce zajedno s predstavnicima „Organizacije porodica šehida i poginulih boraca Općine Jajce“ posjetila je mjesto stradanja i ubistva nevinih civila te mezarje u Kokićima u kojem su ukopane žrtve zločina. Program je nastavljen klanjanjem džuma-namaza, a centralnu hutbu za područje Medžlisa IZ Jajce taj dan je održao Ermin-ef. Vukčić, glavni imam MIZ Ključ. Sutradan, 7. juna, u prepunoj džamiji Esme sultanije upriličen je centralni “Šehidski mevlud”. Mevlud su proučili jajački imami, a prigodno predavanje u svojstvu izaslanika Reisul-uleme održao je muftija banjalučki dr. Osman-ef. Kozlić. Manifestacija “Spomen njima, po(r)uka nama” te 2014. godine završena je 08. juna obilježavanjem stradanja Bošnjaka u Cvitovićima. Tim povodom proučen je mevlud u mesdžidu u Cvitovićima i proučena dova za duše nevino ubijenih mještana ovog mjesta. Tokom čitave manifestacije glavni imam MIZ Jajce Zehrudin-ef. Hadžić naglašavao je njenu osnovnu poruku koja se može sumirati u sljedećem:

„Mi Bošnjaci muslimani imamo dane u kojima se sjećamo:

- Povijesti i historije BiH,

- Države i nacije,

- Vjere i tradicije i

- Dana bolnog prisjećanja.

Imamo dane bolnog prisjećanja jer je zemlja Bosna:

- Zemlja šehida i gazija,

- Zemlja evlija i vakifa i

- Zemlja jetima i hajir-nena.

Da nam nije šehida i gazija, ne bismo imali Bosnu i Hercegovinu; da nam nije evlija i vakifa, ne bismo imali gdje da se sastanemo; da nam nije jetima i hajir-nena, ne bi nam dova bila kabul. Da bismo, ako Bog da, u budućnosti imali svoju zemlju, Bosnu i Hercegovinu, mjesta na kojima se susrećemo – džamije, i da bi nam dova bila kabul, stariji ne smiju zaboraviti, a mlađi trebaju naučiti da su ovu zemlju, Bosnu i Hercegovinu, šehidi, evlije i vakifi vasijetili nama u emanet.“[215] Sa sličnim sadržajima i još većim uspjehom Medžlis Islamske zajednice Jajce je i naredne 2015. i 2016. godine organizirao memorijalnu manifestaciju “Spomen njima, po(r)uka nama – Dani šehidskog mevluda i obilježavanja zločina na području MIZ Jajce”. Imajući u vidu njenu osnovnu svrhu i efekte koje je do sada postigla, može se konstatirati kako je MIZ Jajce organizacijom ove manifestacije napravio korak više ka sadržajnijoj memorijalizaciji zločina nad Bošnjacima Jajca, Jezera i Šipova. Izgradnjom centralnog šehidskog spomen-obilježja za koje je 5. juna 2016. godine postavljen kamen temeljac u samom centru Jajca u haremu džamije Esme sultanije ova manifestacija će svakako još više dobiti na kvaliteti, važnosti i masovnosti.

4.“Šehidski mevludi” na području općina Jajce, Jezero i Šipovo

Na inicijativu „Organizacije porodica šehida i poginulih boraca Općine Jajce“ i uz veliku pomoć i podršku džematskih odbora u gotovo svim većim naseljima gdje žive Bošnjaci na području ove tri općine izgrađena su šehidska spomen-obilježja sa imenima civilnih i vojnih žrtava rata. S obzirom na to da je većina šehidskih spomen-obilježja sagrađena u haremima džamija logičan slijed aktivnosti na memorijalizaciji zločina na lokalnom nivou bilo je organiziranje programa u džamijama čija bi dva osnovna sadržaja bila: dova (molitvu) za šehide i predavanje (čas historije o zločinu nad Bošnjacima). Tako je i bilo, a ovi programi su vremenom nazvani “Šehidski mevludi”. Na području Medžlisa Islamske zajednice Jajce 2013. godine organizirano je trinaest “Šehidskih mevluda”. Njihov datum održavanja i raspored određuje se godišnjom vaktijom Medžlisa IZ Jajce. Te 2013. godine Šehidski mevludi održani su sljedećima naseljima:

[215] Amel Aganović, „Manifestacija Spomen njima, po(r)uka nama“, *IIN Preporod*, br. 12/1022, 15. juni 2014, str. 36.

1) Šehidski mevlud u Kruščici, subota, 27. april 2013. godine,
2) Šehidsko-vakifski mevlud u Bučićima, subota, 25. maj 2013. godine,
3) Godišnjica zločina nad Bošnjacima Jezera i Šehidski mevlud u Jezeru, nedjelja, 2. juni 2013. godine,[216]
4) Šehidski mevlud u Vlasinju, subota, 8. juni 2013. godine,
5) Šehidski mevlud u Hadadan-džamiji u Jajcu, subota, 15. juni 2013. godine,
6) Šehidski mevlud u Kuprešanima, nedjelja, 16. juni 2013. godine,
7) Godišnjica zločina nad Bošnjacima Kokića, utorak, 25. juni 2013. godine,
8) Šehidski mevlud u Bešpelju, subota, 6. juli 2013. godine,
9) Šehidski mevlud u Lupnici, nedjelja, 7. juli 2013. godine,
10) Šehidski mevlud u Divičanima, nedjelja, 11. august 2013. godine,
11) Šehidski mevlud u Šehidiji džamiji u Šibenici, subota, 17. august 2013. godine,
12) Šehidski mevlud u Pšeniku, nedjelja, 18. august 2013. godine,
13) Šehidski mevlud u Lendićima, subota, 07. septembar 2013. godine,
14) Šehidski mevlud u Vincu, subota, 14. septembar 2013. godine.[217]

U pojedinim mjestima uz vjerski dio programa organiziraju se i sportska takmičenja u malom nogometu. Organizacijom ovih memorijalnih turnira pravi se pozitivan iskorak jer se memorijalizacija na taj način prenosi i na populaciju koja, eventualno, neće pratiti vjerski program u džamiji. Naravno, "Šehidski mevludi" imaju izrazitu socijalnu funkciju koja se ogleda u posjećivanju rodbine i prijatelja i učvršćivanju međuljudskih veza i odnosa. U tom smislu posebno su bitna druženja s porodicama šehida i poginulih boraca nakon vjerskog dijela programa. Svi šehidski mevludi na području Medžlisa IZ Jajce izuzetno su posjećeni, a odlazak na njih lako je isplanirati jer su datumi manifestacija unaprijed poznati. U nastavku ćemo opisati kako izgleda jedan tipičan "Šehidski mevlud" na području Medžlisa IZ Jajce.

[216] O zločinima nad Bošnjacima Jajca vidi: Grupa autora, *Vječna pouka – monografija šehida i poginulih boraca Jajca (1992-1995)*, BZK „Preporod" – Sekcija mladih „Horizont", Jajce, 2010. godine.
[217] Vaktija za područje Medžlisa IZ Jajce za 2013. godinu (za internu upotrebu).

5. "Šehidski mevlud" u Divičanima – etnografski zapis

Šehidsko spomen-obilježje u Divičanima[218] izgrađeno je u haremu džamije 2010. godine. Iste godine otpočelo se sa organizacijom "Šehidskog mevluda" koji je već postao tradicionalan. Ove 2016. godine mevlud je bio u subotu 6. augusta poslije podne-namaza. Nekoliko dana ranije mještani Divičana otpočinju s pripremama za mevlud. Imam džemata Emin-ef. Duranović zajedno s džematskim odborom i članovima "Organizacije porodica šehida i poginulih boraca Općine Jajce" iz Divičana pripremaju sve što je potrebno za vjerski dio programa i druženje s porodicama šehida. U tu svrhu temeljito se očisti džamija, harem džamije, mezarja i društvena prostorija u prizemlju imamske kuće u kojoj se organizira ručak i druženje s porodicama šehida nakon mevluda. Pripremaju se pokloni (obično je to sok i neki slatkiš) za sve koji će prisustvovati mevludu i jela koja će se servirati na ručku. Svaka bošnjačka porodica u Divičanima također se priprema za mevlud. Dan prije mevluda kuća i avlija se posebno za tu priliku očiste, a domaćice pripremaju ukusna jela za rodbinu i prijatelje koji će im povodom mevluda doći u goste.

Pola sata prije podne-namaza ljudi i žene počinju se okupljati u džamiji. Tada imami započinju s učenjem sure *Ja-Sin*. Inače, učenje sure *Ja-Sin* sastavni je dio svakog "Šehidskog mevluda", a uči se zbog toga što je Božiji Poslanik, a.s., jedne prilike rekao: "*Učite suru Ja-Sin svojim umrlim*."[219] Kako je u džamiji bilo šest imama, svako od njih je proučio po jednu stranicu sure *Ja-Sin* nakon čega je mjesni imam odredio osobe koje su proučile tri puta suru *Kulhuvallahu ehad*, te po jedanput sure *Kul e'uzu bi rabbil- felek, Kul e'uzu bi rabbin-nas, Elhamdulillahi rabbil 'alemim* i *Elif lam mim* (prvih pet ajeta sure *El-Bekare*). Zatim mjesni imam ili osoba koju on odredi uči dovu za šehide. Tim činom završio se prvi dio vjerskog programa. Nakon klanjanja podne-namaza imami i druge osobe predviđene za učenje dijelova iz Kur'ana, ilahija i mevluda sjednu u krug ispred mihraba, dok se prisutni džemat raskomoti na mjestu klanjanja i priprema za slušanje mevluda. Na području Medžlisa IZ Jajce sačinjen je jedinstven program "Šehidskog mevluda" kojeg se svaki imam u svom džematu dužan pridržavati. Prema protokolu, neko od imama je proučio ašere *Kulidullahe* iza čega je cijeli džemat proučio tekbir *Allahu ekber, Allahu ekber, La ilahe illallhu vallahu ekber, Allahu ekber ve lillahil-ham*. Emin-ef. je tada ustao i uputio riječi dobrodošlice prisutnima podsjetivši ih na značaj organiziranja "Šehidskih mevluda" i memorijalizacije zločina nad Bošnjacima. Zatim se okupljenim džematlijama obratio glavni imam MIZ Jajce, Zehrudin-ef. Hadžić koji je u početku svog govora pohvalio džemat Divičane i njihovu posvećenost aktivnostima Medžlisa IZ Jajce, a zatim je između ostalog rekao: "*Kad su u pitanju Bošnjaci i Bošnjakinje, njih ima tri kategorije:*

a) šehidi i gazije,

b) porodice šehida i porodice gazija i

c) vakifi i hizmećari.

[218] Osnovne demo-geografske podatke o Divičanima navest ćemo prilikom obrade šehidskih spomen-obilježja na području općina Jajce, Jezero i Šipovo tako da ih ovdje nećemo ponavljati.
[219] Ebu-Davud, *Sunen Ebu-Davuda*, prijevod i komentar Mahmut Karalić, tom 4, hadis br. 3122, Novi Pazar, 2012, str. 417.

Što se tiče šehida, Kur'an govori o tome da mi ne trebamo o njima brinuti gdje su i šta je s njima? Njima ovi "Šehidski mevludi" nisu potrebni. A nisu potrebni ni porodicama šehida zato što oni najdublje osjećaju bol za svojima, ako Bog da, šehidima.

Gazije su ljudi koji su pobjednici. Oni nakon pobjeda imaju svoj legitimitet i identitet i ne daju ga ni za šta na ovom svijetu. Da nije bilo šehida i gazija, ne bismo imali vjeru, naciju ni državu. Da nije porodica šehida i porodica gazija, ne bi nam se Allah smilovao zbog našeg stanja.

Vakifi daju svoj imetak, a hizmećari kontinuirano rade da svima bude bolje. Da nije vakifa i hizmećara, mi ne bismo imali gdje upražnjavati svoju vjeru. Zato, molimo Allaha da primi šehadet šehida i da oni iskoriste šefaat kako bismo i mi bili u milosti Božijoj. Da legitimitet, identitet i dostojanstvo gazija Allah ukabuli i upiše im u dobra djela. Da se smiluje porodicama šehida i porodicama gazija i da im podari sabura u ovom stanju u kojem žive. Da nama podari razumijevanja i da shvatimo stanje jetima. I da nam poživi i podari još više vakifa i hizmećara."[220]

Poslije predavanja imami su proučili mevludski dio programa koji se sastojao od učenja dijelova Gaševićevog Mevluda, ilahija i odlomaka iz Kur'ana. Uspomene na teške godine agresije i ratna stradanja prisutni su vratili u sjećanje, a porodice šehide suzama orosile oči kada je Sedin-ef. Duranović zaučio ilahiju *Allah Allah Bosna gori* čiji sadržaj u nastavku donosimo:

Allah, Allah - Bosna gori!

Od lutanja umorna je,
od Allaha pomoć moli
da još jednom brata vidi
dal´ je šehid ili živi.

Našla ga je ranjenoga,
na zelenoj rosnoj travi
jedna rana oko srca
otežani uzdisaji.

Dok je bio još pri sebi,
progovara šehid seki
moj je život kratko traj'o
za Bosnu ga seko dao.

[220] Predavanja glavnog imama MIZ Jajce Zehrudin-ef. Hadžića na „Šehidskom mevludu" u Divičanima 06.08.2016. Zabilježio Elvir Duranović.

Ne lij´ suzu, seko mila,
ne zatvaraj bratu oči
hoću dušu vidjet svoju
dal´ odlazi putem pravim.

Idi majci, babe nemam,
žalost njenu ti ublaži
poljubi je ti u ruku
i za mene halal traži.

Halali joj mjesto mene,
neka čuva samo tebe
neka pusti jednu suzu
da joj srce ne uvehne.
Nek´ ne ljubi sinu mezar
da joj srce ne uvehne.

Allah, Allah Bosna gori,
Allah, Allah šehid moli,
Allah, Allah Bosna gori,
šehid tvoju pomoć moli.

Posilje mevludskog dijela programa šejh Ramiz-ef. Bećirović predvodio je kraći *kelimei-tevhid* nakon čega je proučen odlomak iz Kur'ana i dova za šehide iz Divičana, Jajca i cijele Bosne i Hercegovine. Po završetku mevluda džematlije su zajedno sa gostima otišli svojim kućama, dok su članovi porodica šehida, imami i zvanice nastavili druženje u društvenoj prostoriji u prizemlju imamske kuće. Svi "Šehidski mevludi" na području Medžlisa IZ Jajce sadržajno i programski su slični, tek su predavači i raspored ilahija i kasida u pojedinim džematima različiti.

6. Šehidska spomen-obilježja na području Jajca, Jezera i Šipova

U cilju neprestanog podsjećanja na stravične zločine nad Bošnjacima Jajca, Jezera i Šipova u gotovo svim većim naseljima gdje žive Bošnjaci u ovim općinama nakon rata su izgrađena šehidska spomen-obilježja. U nastavku rada prezentirat ćemo stanje šehidskih spomen-obilježja i lokalne aktivnosti na memorijalizaciji zločina nad Bošnjacima na području ove tri općine i dati preporuke za njeno unapređenje. Na području Općine Jajce predstavit ćemo nivo memorijalizacije u sljedećim naseljima: Bešpelj-Cvitovići, Biokovina-Kokići, Biokovina-Dogani, Divičani, Jajce, Jajce-Bučići, Kruščica, Kruščica-Bučići, Kuprešani, Lendići, Lupnica, Prudi, Pšenik, Šibenica, Vinac i Vlasinje.

Barevo

Barevo je naseljeno mjesto udaljeno 17 km sjeverno od Jajca. Prema popisu iz 1991. godine u Barevu je bilo 1.616 stanovnika od čega 517 Bošnjaka, 927 Hrvata, 157 Srba i 15 Ostalih.[221] Nesrpsko stanovništvo Bareva i svih ostalih mjesnih zajednica s područja Općine Jajce nalazilo se u izbjeglištvu od oktobra 1992. do sredine 1996. godine.[222] Mjesna džamija[223] i brojne bošnjačke i hrvatske kuće u Barevu srušene su nakon agresorskog zauzimanja Jajca početkom novembra 1992. godine.

Srušena džamija u Barevu. (Izvor: kolekcija fotografija Ramiz-ef. Bećirovića iz Jajca)

Poslije rata u Barevo se vratilo 108 bošnjačkih porodica koji su sagradili i 26. oktobra 2007. godine upriličili svečano proklanjavanje nove džamije.[224] U Barevu ne postoje nikakvi oblici memorijalizacije herojske borbe tokom Odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995. Ne postoji spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima Bareva, niti se tokom godine organiziraju vjerski, kulturni ili sportski sadržaji s tim ciljem. S obzirom na to da se 2016. godine obilježava 20 godina od povratka

[221] *Nacionalni sastav stanovništva rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima 1991.*, Sarajevo, decembar 1993, str. 54.
[222] Vidjeti: Midhat Karadžić, *Jajce u predratnim i ratnoj 1992. godini*, Jajce, 2010.
[223] Tokom 2000. godine komisija u sastavu: Ramiz-ef. Bećirović, Dževad Ribić i Mirsad Vuković izvršila je procjenu ratnih oštećenja na objektima Islamske zajednice na području Medžlisa Islamske zajednice Jajce. Približna vrijednost ratne štete na ovim objektima tada je bila 5,046.000 KM. Vidi: „Spisak oštećenih objekata IZ-e na području Medžlisa IZ-e Jajce“, Arhiv Medžlisa Islamske zajednice Jajce.
[224] Grupa autora, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini – Monografija*, Udruženje Ilmije IZ u BiH, Sarajevo, 2012, str 355.

Barevljana iz izbjeglištva, poželjno bi bilo da se na nekom vidljivom mjestu u naselju postavi spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima Bareva, pogotovo ako se zna da je Barevo bilo na prvoj liniji odbrane Jajca i da su se vojnici Armije RBIH iz Bareva i okolnih sela herojski borili, ne dopustivši agresoru da na ovom području ostvari ikakve vojne uspjehe. Uspomenu na njihovo herojstvo svakako bi trebalo sačuvati.

Bešpelj

Na desnoj strani rijeke Vrbas, 23 km sjeverno od Jajca na padinama planine Ranče nalaze se naselja: Gornji Bešpelj, Seoci, Donji Bešpelj i Podovi koja pripadaju Mjesnoj zajednici Bešpelj. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Bešpelju je živjelo 2.040 stanovnika od čega 610 Bošnjaka, 1.415 Hrvata i 15 Ostalih.[225] Nakon okupacije Jajca u jesen 1992. godine, po prvi put u svojoj historiji, većina bošnjačkog i hrvatskog stanovništva Bešpelja protjerana je sa svojih vjekovnih ognjišta. Davno sagrađenu staru džamiju u Donjem Bešpelju srušili su krajem 1992. godine pripadnici Vojske RS-a.

Vojnici Vojske RS-a srušili su krajem 1992. godine staru džamiju u Bešpelju.
(Izvor: kolekcija fotografija Džematskog odbora Bešpelj)

[225] *Nacionalni sastav stanovništva...*, str. 54.

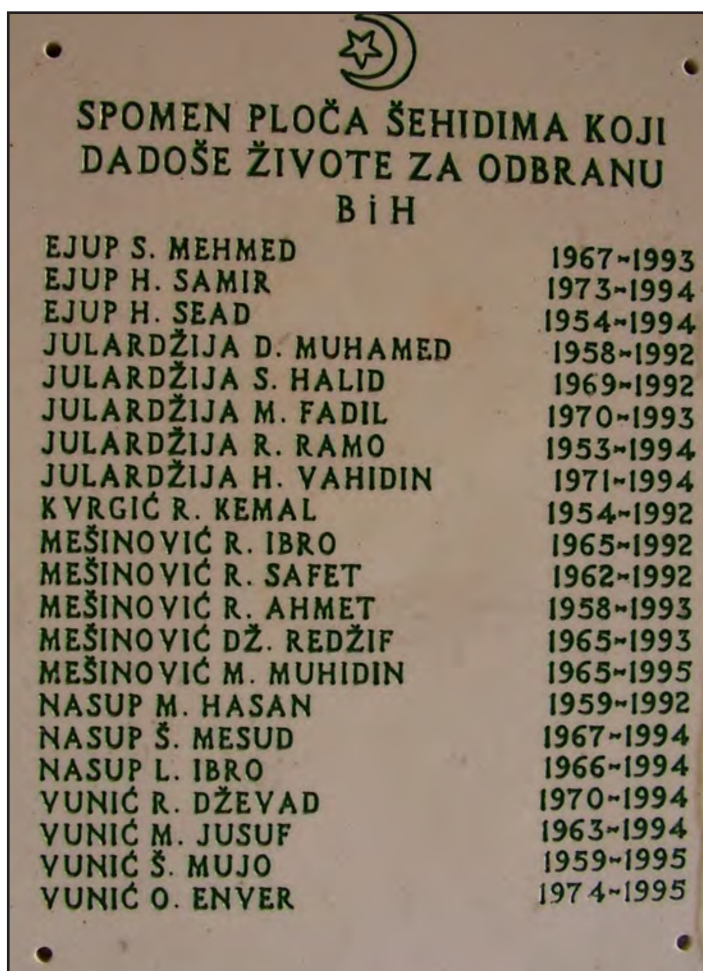
Nakon rata u Bešpelj se vratilo 120 bošnjačkih porodica. Džamija je obnovljena 2002. godine.[226] U sklopu džamijskog harema, desno od munare izgrađeno je spomen-obilježje šehidima Bešpelja. Spomen-obilježje je šestougaona građevina prekrivena šindrom sagrađena u vidu turbeta otvorenog tipa.

Obnovljena džamija u Donjem Bešpelju sa šehidskim spomen-obilježjem.

[226] Grupa autora, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini...*, str 355.

Česma i spomen-ploča sa imenima 21 poginulog šehida, pripadnika Armije RBIH, nalazi se na jugoistočnoj strani obilježja. Navedeni šehidi poginuli su na različitim ratištima širom Bosne i Hercegovine.

Spomen-ploča s imenima 21 šehida iz Bešpelja.

Svake godine, posljednje subote u julu, Džematski odbor Bešpelj, zajedno s „Organizacijom porodica šehida i poginulih boraca Općine Jajce“ upriliči već tradicionalni „Šehidski mevlud“ na kojem se evociraju uspomene na hrabrost pripadnika Armije RBIH, njihove zasluge za očuvanje Bosne i Hercegovine i herojstvo šehida. Nakon mevluda organizira se ručak i druženje s porodicama šehida. S obzirom na to da se u Bešpelju nalazi spomen-obilježje šehidima i organizuje „Šehidski mevlud“, može se konstatirati da su u ovom mjestu ispunjeni barem osnovni uvjeti za uspješnu memorijalizaciju tekovina Odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995.

Bešpelj-Cvitovići

Prije agresije 1992-1995. naselje Cvitovići pripadalo je Mjesnoj zajednici Bešpelj i džematu Bešpelj. Cvitovići su danas zasebna mjesna zajednica, ali i dalje pripadaju džematu Bešpelj što znači da brigu o memorijalizaciji zločina u Cvitovićima, uz Organizaciju porodica šehida i poginulih boraca Općine Jajce, vodi Džematski odbor Bešpelj. Ovo je potrebno znati s obzirom na to da se u Cvitovićima krajem 1992. godine desio teški zločin nad civilnim stanovništvom. Naime, nekoliko starih i bolesnih Bošnjaka iz naselja Cvitovići nisu izbjegli krajem oktobra 1992. godine, već su ostali u svojim kućama nadajući se da će biti pošteđeni. Pripadnici Vojske RS-a su u Cvitoviće ušli 3. novembra 1992. godine. Taj dan su u kući Elkaz Nedžiba ubili šest žena, većinom starica: Elkaz Ramizu (1926), Elkaz Safiju (1948), Elkaz Malku (1909), Kvrgić Seidu (1914), Kvrgić Fatu (1935) i Fejzić Latifu (1931). Potom su zločinci zapalili kuću. Isti dan su ubili i Fejzić Ibru, a Elkaz Šabana su bajonetom prikovali za krušku na kojoj je ostao dok se tijelo nije raspalo.[227]

Nakon rata, 3. augusta 1996. godine posmrtni ostaci šest spaljenih žena iz Cvitovića ukopani su u jedan zajednički mezar, dok su tijela Fejzić Ibre i Elkaz Šabana ukopana pojedinačno. Na mjestu ukopa šest nevinih, mučki ubijenih i spaljenih Bošnjakinja Cvitovića postavljena je jednostavna spomen-ploča s prezimenima, imenima i godinama rođenja ubijenih.

Spomen-ploča na mjestu ukopa šest spaljenih žena Bošnjakinja civilnih žrtava rata u Cvitovićima.

[227] Ramiz Bećirović, "Zločin nad Bošnjacima Cvitovića", *IIN Preporod*, br. 21/887, 1. novembar 2008, str. 43.

Iako na dnu ploče piše da su ove žene umrle 1992. Godine, bolje bi bilo da je napisano da su „mučki ubijene i zapaljene 1992. godine“. Uz pomenute civilne žrtve, Cvitovići su tokom agresije dali 9 šehida. Spomen-obilježje ubijenim civilima i borcima Armije RBiH, šehidima Cvitovića, sa njihovim imenima, datumima rođenja i smrti, sagrađeno je s desne strane mekteba u Cvitovićima. Spomen-obilježje je četverovodna građevina otvorenog tipa prekrivena šindrom.

Mekteb i šehidsko spomen-obilježje u Cvitovićima.

Srednji dio spomen-obilježja zauzima česma sa spomen-pločom šehidima Cvitovića, mučki ubijenim civilima i poginulim pripadnicima Armije RBIH:

Šehidska česma i spomen-ploča šehidima Cvitovića.

Jedan od programskih sadržaja manifestacije "Spomen njima, po(r)uka nama – Dani šehidskog mevluda i obilježavanja zločina na području MIZ Jajce" je i „Šehidski mevlud" u Cvitovićima na kojem se govori o svirepom ubistvu nevinih civila u ovom malom mjestu i herojstvu šehida – pripadnika Armije RBIH. Nakon mevluda organizira se druženje s porodicama šehida.

Spomen-ploča s imenima civilnih žrtava rata iz Cvitovića.

Memorijalizacija zločina nad Bošnjacima Mjesne zajednice Bešpelja dobro je organizirana. U Cvitoviću se nalazi zajednička grobnica u kojoj je ukopano šest žena, civilnih žrtava nevino ubijenih i spaljenih. Poželjno bi bilo da se i pored još uvijek neobnovljene kuće Elkaz Nedžiba, u kojoj su zapaljene ubijene žene, postavi spomen-ploča s osnovnim informacijama o počinjenom zločinu.

Biokovine-Kokići

Mjesna zajednica Kokići nalazi se 22 km jugoistočno od Jajca. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u naselju je živjelo 255 stanovnika i svi su bili Bošnjaci.[228] Prije Odbrambeno-oslobodilačkog rata Kokići su bili u sastavu Mjesne zajednice Krezluk, dok su danas samostalna mjesna zajednica. Kokići pripadaju džematu Biokovina u kojem su staru džamiju pripadnici Vojske RS-a srušili 1992. godine. Nakon rata u džemat Biokovina vratilo se 70 bošnjačkih porodica. Džamiju su obnovili 2005. godine.[229] U Kokiće se do 2008. godine bilo vratilo 14 porodica.[230]

Početkom rata 25. juna 1992. godine naoružani pripadnici Vojske RS-a napali su u ranim jutarnjim satima selo Kokiće. Neravnopravna borba kratko je trajala i vojnici Vojske RS-a su ubrzo ušli u selo. Tada su ubili 13 muškaraca i dvije žene, a 10 muškaraca su zarobili i odveli u logor „Manjača“. Poslije rata 1996. godine tijela 8 ubijenih Kokićina pronađena su u zajedničkoj grobnici.

Mjesto masovne grobnice u Kokićima u kojoj je pronađeno 8 tijela ubijenih Kokićana 25. juna 1992. godine.

[228] *Nacionalni sastav stanovništva...*, str. 54.
[229] Grupa autora, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini...*, str. 356.
[230] Ramiz Bećirović, „Zaboravljeni zločin nad Bošnjacima Kokića“, *IIN Preporod*, br. 14/880, 15. juli 2008, str. 35.

Nakon identifikacije ubijeni su ukopani u mezarju u Kokićima. Još 5 tijela pronađeno je kasnije. Oni su nakon identifikacije ukopani u istom mezarju. Tijela ubijenih Kovačević Ćamila i Dogan Zife još uvijek nisu pronađena.[231]

Mezarje u Kokićima u kojem je ukopano 13 tijela mučki ubijenih Bošnjaka 25. juna 1992. godine.

Medžlis IZ Jajce, u saradnji s Organizacijom porodica šehida i poginulih boraca općine Jajce 25. juna svake godine, u okviru manifestacije "Spomen njima, po(r)uka nama – Dani šehidskog mevluda i obilježavanja zločina na području MIZ Jajce" organizuje „Šehidski mevlud" ili neki drugi memorijalni program.[232] Tom prilikom prouči se *Jasini-šerif*, mevlud i dova za šehide Kokića. Sastavni dio memorijala je predavanje u kojem se okupljeni podsjećaju da, iako postoje živi svjedoci zločina u Kokićima, još uvijek niko nije osuđen za ovaj gnusni čin.

---

[231] Ibidem; Vidjeti još: https://familylinks.icrc.org/bosnia/en/Pages/person-details.aspx?flid=38c7d5bf-1994-45c3-bb94-bff604efa051; ICRC, BAZ-108516 (Dogan Zifa) i ICRC, BAZ-103564 (Kovačević Ćamil).

[232] Vaktija za područje Medžlisa IZ Jajce za 2013. godinu (za internu upotrebu).

Za razliku od ostalih mjesta na području općine Jajce u kojima nisu počinjeni masovni zločini nad civilima, u Kokićima se godišnjica obilježavanja održava na dan samog zločina 25. juna. U naselju postoje izvorne lokacije: masovna grobnica i mezarje šehida što u značajnoj mjeri utječe na memorijalizaciju zločina. Ipak, mjesto masovne grobnice, kao što se to na gornjoj slici može vidjeti, nije ograđeno, niti je i na koji način označeno. Predlažemo da se mjesto grobnice ogradi i na to mjesto postavi spomen-ploča s osnovnim informacijama o zločinu. Uz šehidsko mezarje u Kokićima također bi bilo poželjno postaviti spomen-ploču s imenima nevino ubijenih Kokićana 25. juna 1992. godine.

Biokovine-Dogani

Naselje Dogani nalazi se 17 km jugoistočno od Jajca i pripada džematu Biokovina. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Doganima je živjelo 187 stanovnika od čega 185 Bošnjaka i 2 iz reda Ostalih.[233] Mještani Dogana protjerani su sa svojih ognjišta i period agresije na Bosnu i Hercegovinu proveli su u izbjeglištvu.

U Doganima je pored mjesnog izvora sagrađeno spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima ovog mjesta. Spomen obilježje je građevina otvorenog tipa s četverovodnim krovom prekrivenim šindrom koji drže četiri stuba. U središtu spomen-obilježja je veliki kameni monolit u koji je ugrađena česma. Iznad česme je postavljena spomen-ploča sa imenima šehida i poginulih boraca iz Dogana.

[233] *Nacionalni sastav stanovništva...*, str. 54.

Spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima iz Dogana.

Spomen-ploča šehidima Dogana od crnog je mramora. Na vrhu ploče, arapskim pismom ispisana je *Bismilla*:

Potom slijedi natpis:

ŠEHIDIMA DOGANA

1992 -1995

Zatim su, bez nekog vidljivog reda, navedena imena pet šehida: četiri poginula borca i jedan civilna žrtva rata, ispod kojih se nalazi šest ljiljana.

Melić Vahidin	1974-1993
Švraka Senad	1964-1994
Mulić Amir	1969-1994
Dogan Alija	1974-1992
Švraka Amel	1986-1995

U lijevom uglu ispod ljiljana nalazi se prijevod 154. ajeta sure *El-Bekare* ispod kojeg je obavijest o tome ko je sagradio spomen-obilježje i poziv da se pred duše šehida Dogana prouči dova:

SABORCI I MJEŠTANI DOGANA

EL-FATIHA

Mještani Dogana se svake godine okupljaju pored šehidskog obilježja i prigodnim vjerskim programom se prisjećaju agresije na Bosnu i Hercegovinu i iskušenja kroz koja su u to doba prolazili. Iako su Dogani malo naselje, u njemu su zastupljena dva vida memorijalizacije, pa se može konstatirati da je čuvanje sjećanja na tekovine Odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995. godine u Doganima na zadovoljavajućem nivou.

Divičani

Naselje Divičani nalazi se u plodnoj Dnoluci 7 km sjeveroistočno od Jajca. Prema popisu iz 1991. godine u naselju je živjelo 1.257 stanovnika, od toga 917 Bošnjaka, 4 Srbina, 252 Hrvata, 16 Jugoslovena i 68 Ostalih.[234] Mještani Divičana su vrijeme od kraja 1992. do 1996. godine proveli u izbjeglištvu. Krajem 1992. godine vojnici Vojske RS-a su srušili staru džamiju u naselju i zapalili nekoliko porodičnih kuća.

Džamija i imamska kuća u Divičanima. Srušili su ih pripadnici Vojske RS-a nakon pada Jajca krajem oktobra 1992. godine.

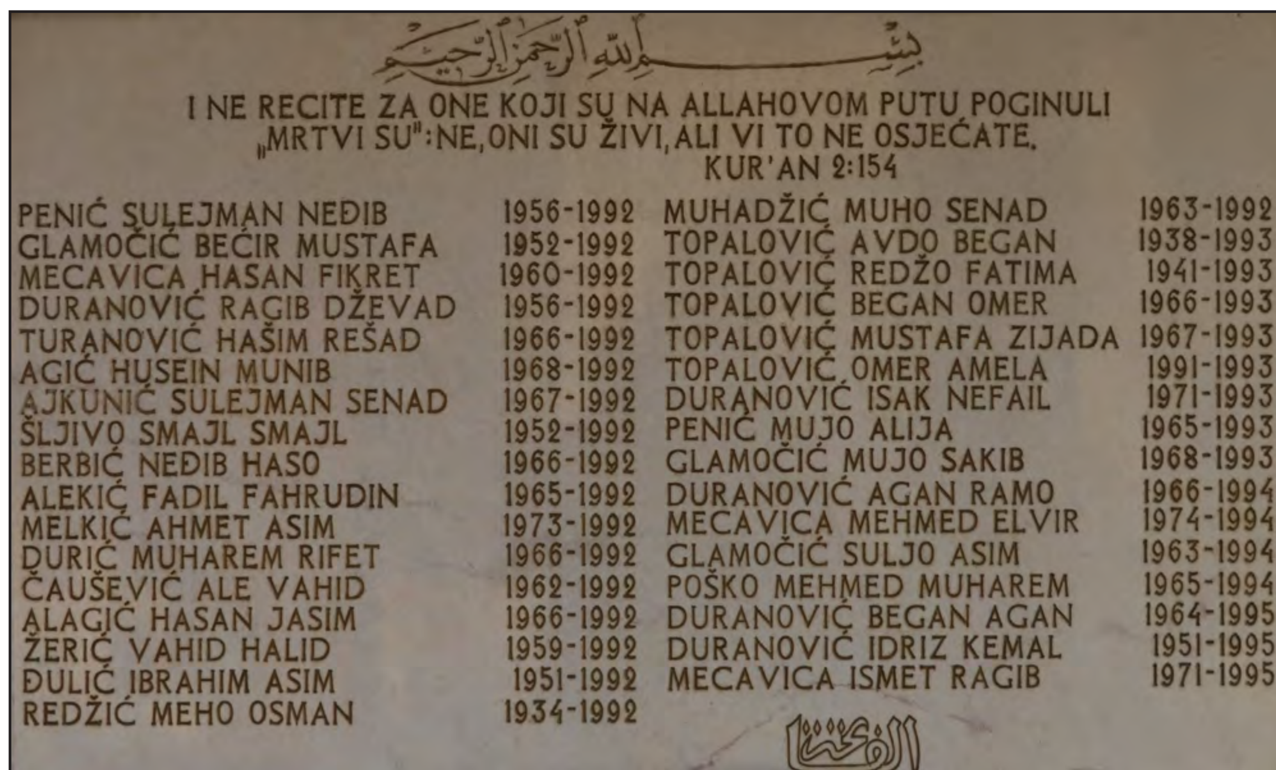
[234] *Nacionalni sastav stanovništva...*, str. 54.

Poslije rata u Divičane se vratilo 210 porodica. Ubrzo nakon povratka Divičanci su 1998. godine obnovili srušenu džamiju. Nekoliko godina kasnije 2006. članovi „Organizacije porodica šehida i poginulih boraca Općine Jajce“ su, uz saglasnost džematskog odbora i nesebičnu pomoć mještana, u džamijskom haremu sagradili spomen-obilježje šehidima Divičana i Bistrice, naselja koje je od davnina pripadalo džematu Divičani. Spomen-obilježje šehidima u Divičanima je kamena potkupolna građevina otvorenog tipa. Kupolu drži pet kamenih stubova.

Spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima u Divičanima.

Spomen-ploča sa imenima i prezimenima šehida postavljena je iznad česme. Na vrhu ploče ispisana je *Bismilla* na arapskom, a ispod nje prijevod 154. ajeta sure *El-Bekare*. Zatim slijede, hronološki poredana po datumu smrti, imena i prezimena 33 šehida. S obzirom na to da su tokom sedmomjesečne odbrane Jajca u haremu u Divičanima neposredno uz džamiju ukopani pripadnici Krajiške brigade Armije RBiH i šehidi iz drugih okolnih sela, članovi „Organizacije porodica šehida i poginulih boraca Općine Jajce" iz Divičana su odlučili, što je za svaku pohvalu, da se na spomen-ploči u Divičanima nađu i njihova imena.

Spomen-ploča s imenima šehida, poginulih boraca i civila u Divičanima.

Džematski odbor iz Divičana u saradnji s Organizacijom šehida i poginulih boraca Općine Jajce svake godine u mjesecu augustu organizira „Šehidski mevlud" i druženje s članovima porodica šehida.

Osim spomen-obilježja šehidima i poginulim borcima iz rata 1992-1995, u Divičanima se nalazi Partizansko groblje i spomen-obilježje poginulim borcima učesnicima Narodno oslobodilačkog rata (NOR). Partizansko groblje u Divičanima obuhvata površinu od 500 m^2 i ima 52 groba. Grobnice su obilježene natpisom jedinice kojoj je poginuli borac pripadao i godinom smrti, jer identitet boraca nije mogao biti utvrđen. Groblje je ograđeno kamenom ogradom i označeno zajedničkim spomenikom.[235]

[235] Perko Vojinović, "Spomen ploče iz NOB-e i partizanska groblja u Jajcu i okolini", *Zbornik krajiških muzeja*, str. 226.

Spomen-obilježje poginulim pripadnicima NOB-a 1941-1945. u Divičanima.

Partizansko groblje i spomen-obilježje borcima iz Drugog svjetskog rata u Divičanima zaraslo u šipražje i trnje palo je u zaborav. S obzirom na to da su se pripadnici NOB-a i Armije Republike Bosne i Hercegovine borili protiv sličnih neprijatelja koji su željeli da razore i podijele državu, poželjno bi bilo da se povede računa i ovom groblju i spomen-obilježju, te da se tokom proslave koja se u Divičanima prije Odbrambeno-oslobodilačkog rata održavala 27. jula, a danas se održava zadnje nedjelje u julu, okupljeni podsjećaju na hrabrost i doprinos boraca NOB-a i pripadnika Armije RBIH čuvajući na taj način tekovine oba rata.

Divičani sadrže sve potrebne elemente za efektivnu memorijalizaciju zločina. U mezarju pored džamije ukopani su vojnici Armije RBIH i civilne žrtve rata. Pet članova porodice Topalović, koje su pripadnici HVO-a ubili 16. aprila 1993. godine u Vitezu, također su ukopani u blizini džamije. Pored izvornih lokacija koje neumitno podsjećaju na zločine u Divičanima se nalazi i spomen-obilježje šehidima, a svake godine se u cilju memorijalizacije organizira prigodan vjerski program. S obzirom na to da su s lijeve strane uz džamiju ukopani borci Armije RBIH koji su herojski branili Jajce tokom sedmomjesečne opsade 1992. godine, poželjno bi bilo da se postavi ploča na vidljivo mjesto ispred njihovih mezara s podacima o odbrani Jajca.

Mezari pet članova porodice Topalović koje su pripadnici HVO-a ubili 15. aprila 1993. godine u Vitezu.

Također, činjenica da su pripadnici HVO-a zvjerski ubili pet članova porodice Topalović ne smije biti zanemarena. S tim u vezi predlažemo da se pored njihovih mezarova ili na porodičnoj kući Topalovića, koja se nalazi uz glavnu saobraćajnicu u naselju, postavi spomen-ploča s osnovnim informacija o zločincu i žrtvama.

Jajce

Prema popisu stanovništva iz 1991. u gradu Jajce živjelo je 13.578 stanovnika i to: 5.277 Bošnjaka, 3.797 Srba, 1.899 Hrvata, 2.217 Jugoslovena i 389 Ostalih.[236] Prije rata na području grada Jajca bilo je šest džamija: Hadadan-džamija, Sinan-begova (Okića) džamija, Dizdareva džamija, Ibrahim-begova džamija, Šamića džamija i džamija Esme sultanije i drugi vjerskih objekata. Sve džamije i druge vjerske objekte uništila je Vojska RS krajem 1992. i početkom 1993. godine.

Ostaci Sinan-begove ili Okića-džamije u Jajcu koju su pripadnici Vojske RS-a srušili nakon pada Jajca u jesen 1992.[237]

Džamija Esme sultanije srušena je 29. oktobra 1992. godine od strane Vojske RS-a.

[236] *Nacionalni sastav stanovništva...*, str. 54.
[237] Veliki broj fotografija srušenih džamija i drugih vjerskih objekata dobili smo ljubaznošću gospodina Andras Riedmalyera.

Šamića džamiju u Jajcu srušili su pripadnici VRS-a krajem 1992. godine

Dizdareva džamija devastirana od strane Vojske RS-a krajem 1992. godine.

Poslije rata u Jajce (sa prigradskim naseljima) vratilo se oko 935 domaćinstava. Obnavljanje muslimanskih vjerskih objekata u Jajcu još uvijek nije završeno. U Jajcu se nalazi Dom AVNOJ-a i 16 spomen ploča podignutih s ciljem njegovanja sjećanja na Narodno oslobodilačku borbu (NOB) tokom Drugog svjetskog rata.

Pored toga, u neposrednoj blizini džamije Esme sultanije, u samom centru grada, nalazi se spomen-obilježje palim borcima HVO-a. U Jajcu, međutim, ne postoji spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima Armije RBIH tako da je memorijalizacija herojske borbe u Odbrambeno-oslobodilačkom ratu 1992-1995. još uvijek na nivou aktivnosti. To znači da se u gradu Jajcu organiziraju različiti kulturni, naučni i vjerski sadržaji u cilju očuvanja sjećanja na herojsku borbu Armije RBIH od kojih izdvajamo:

a) Godišnjica formiranja 305/705. Slavne brdske brigade 1. decembra svake godine.

b) Sedmodnevna manifestacija „Spomen njima, po(r)uka nama" (Dani šehidskog mevluda i obilježavanje zločina na području MIZ Jajce). U okviru ove manifestacije poseban akcenat stavlja se na memorijalizaciju zločina nad civilima u općinama Jajce, Šipovo i Jezero.

c) Naučni skupovi, tribine, okrugli stolovi i promocije knjiga s ratnom i poratnom tematikom.

d) „Šehidski mevlud“ za grad Jajce u džamiji Esme sultanije i Hadadan-džamiji.

U nedjelju, 5. juna 2016. godine u haremu džamije Esme sultanije u samom centru grada postavljen je kamen temeljac za centralno spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima Armije RBIH. Na taj način i zvanično su otpočele aktivnosti na realizaciji materijalnog oblika memorijalizacije u Jajcu. Izgradnjom centralnog spomen-obilježja šehidima, poginulim borcima i ubijenim civilima Jajca i okoline dobit će se polazna tačka od koje će otpočinjati svi ostali vidovi memorijalizacije agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine.

Ploča s datumom postavljanja kamena temeljca za centralno šehidsko spomen-obilježje u Jajcu.

Uz centralno spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima u Jajcu je neophodno uspostaviti spomen-sobu s ciljem sakupljanja, čuvanja i predstavljanja doprinosa Jajčana odbrani države Bosne i Hercegovine. Imajući u vidu trenutne nastavne planove i programe osnovnih i srednjih škola u Jajcu, formiranje spomen-sobe Odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995. predstavljat će značajan korak očuvanju sjećanja na brutalnost agresije i herojstvo pripadnika Armije RBiH što je jedan od važnijih preduslova za sigurniju budućnost svih građana Jajca.

Imajući u vidu da su se tokom sedmomjesečne odbrane Jajca 1992. godine jedinice Armije RBIH i HVO-a zajedničkim snagama borile protiv agresora, poželjno bi bilo da Općinsko vijeće u Jajcu donese odluku o obilježavanju „Dana otpora agresiji“ koji bi se mogli iskoristiti kao idealna prilika za promociju suživota u ovom gradu. Zajedničke sportske i kulturne aktivnosti koje bi se organizirale tim povodom u značajnoj mjeri bi doprinjele boljem međusobnom upoznavanju.

Radi utvrđivanja istine bitno je spomenuti i srušene vjerske objekte drugih konfesija u Jajcu. S ponosom, i to se treba naglasiti, pripadnici Armije RBiH nisu učestvovali u rušenju crkava i drugih vjerskih objekata na području Jajca i okoline. Nažalost u noći između 10. i 11. oktobra 1992. godine prilikom povlačenja iz grada, pripadnici HVO minirali su Pravoslavnu crkvu. Ubrzo nakon ulaska u grad Jajce, Vojska RS-a je minirala i srušila Samostansku i župnu crkvu “Uznesenja Blažene Djevice Marije”, Franjevački samostan „Sv. Luke“ i Župnu crkvu i svetište “sv. Ivana Krstitelja” u Podmilačju.

Pravoslavnu crkvu srušili pripadnici HVO-a u noći 10. na 11. oktobar 1992. godine.

Župna crkva i svetište sv. Ivana Krstitelja u Podmilačju srušili su pripadnici
Vojske RS-a krajem 1992. godine.

Devastiran Franjevački samostan "Sv. Luke" od strane pripadnika
Vojske RS-a krajem 1992. godine.

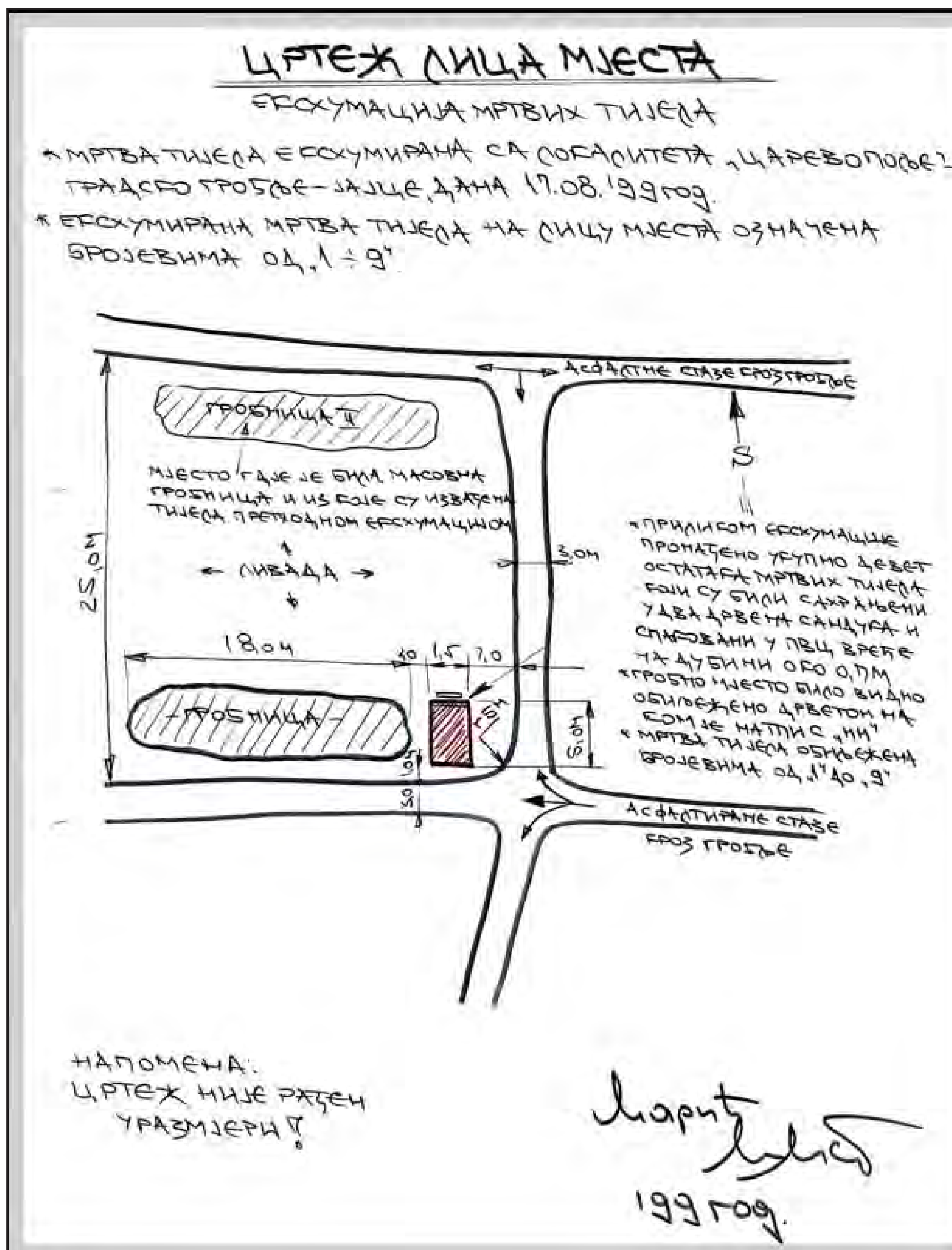

Samostanska i župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije srušena od strane Vojske RS-a krajem 1992. godine.

Carevo Polje kraj Jajca je lokacija na kojoj su se nalazile najmanje dvije masovne grobnice. Dana 4. juna 1996. na području Carevog Polja u Jajcu izvršena je ekshumacija od strane Federalne komisije za nestale osobe. Na navedenoj lokaciji ekshumirano je 55 tijela bošnjačkih i hrvatskih civila koji su nestali na području Jajca krajem oktobra 1992. godine. Dana 17. avgusta 1999. godine izvršena je ekshumacija na području Carevog Polja od strane entitetske Komisije za traženje nestalih RS-a koji su došli po dojavi da se radi o grobnici poginulih srpskih boraca iz 1995. godine. Na navedenom lokalitetu ekshumirano je devet posmrtnih ostataka, od čega pet bošnjačkih civila: Omerčević (Selim) Nijaz, Hajdarević (Asim) Zijad, Bešlić (Mahmut) Mevla, Bedak (Sulejmana) Atif i Vunić (Mujo) Salih koji su ubijeni 1992. godine te jedan srpski vojnik Kukobat (Vase) Milan koji je poginuo 1995. godine. Ostala tri posmrtna ostatka su i dalje neidentifikovana.

Ekshumirana tijela iz masovne grobnice Carevo Polje.

Skica lokacije masovne grobnice koju je sačinila Komisija za traženje nestalih iz RS-a.[238]

[238] Web-stranica Operativnog tima Republike Srpske za traženje nestalih lica, http://www.nestalirs.com/ekshumacije/jajce/mas.html.

Jajce-Bulići

Bulići su naselje udaljeno oko 5 km istočno od Jajca. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Bulićima je živjelo 1.400 stanovnika od čega 415 Bošnjaka, 14 Srba, 953 Hrvata, 8 Jugoslovena i 10 Ostalih.[239] Tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu mještani Bulića bili su u izbjeglištvu. Nakon rata 1997. godine Bošnjaci Bulića vratili su se u svoje mjesto i obnovili porušene domove, sagradili novi mesdžid i šadrvan sa spomen-pločom šehidima ovog mjesta.

Šadrvan sa spomen-pločom šehidima je zgrada poluotvorenog tipa sa dva ulaza i pet prozora. Krov šadrvana je od zelene šindre. U središtu je postavljena česma oko koje su klupe. Spomen-ploča šehidima ugrađena je u jedan od prozora šadrvana.

Šadrvan sa spomen-pločom šehidima iz Bulića.

[239] *Nacionalni sastav stanovništva...*, str. 54.

Na vrhu sive mermerne spomen-ploče šehidima iz Bulića nevješto je ugraviran simbol ljiljana ispod kojeg je prijevod 154. ajeta sure *El-Bekare*. Zatim slijede imena 9 šehida i poginulih boraca iz Bulića poredani hronološkim redom prema datumu pogibije.

Spomen-ploča šehidima i poginulim borcima iz Bulića.

Naselje Bulići pripada džematu Jajce i sve aktivnosti u cilju očuvanja sjećanja na teški ali slavni period agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine uglavnom se organiziraju u samom gradu.

Kruščica

Kruščica je mjesna zajednica smještena u Dnoluci 8 km sjeveroistočno od Jajca i obuhvata naselja: Kruščica, Bučići i dio naselja Lendići. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Kruščici je živjelo 913 stanovnika od čega 803 Bošnjaka, 64 Srba, 39 Hrvata i 7 Ostalih.[240] Tri godine prije rata, 1989. u Kruščici je sagrađena nova džamija. Poslije pada Jajca krajem 1992. pripadnici Vojske RS-a su zapalili ovu nikada svečano otvorenu džamiju. Kao i u druga jajačka naselja Bošnjaci su se nakon rata u velikom broju, oko 200 porodica, vratili u Kruščicu i 2000. godine obnovili džamiju.[241]

Bošnjaci Kruščice čine mnogo u cilju očuvanja sjećanja na žrtve agresije na BiH i šehide Odbrambeno-oslobodilačkog rata. Dvije ključne aktivnosti: manifestacija „Dani Dnolučkog odreda" i „Šehidski mevlud", te nekoliko materijalnih formi memorijalizacije dovoljno svjedoče o tome.

Jedinstvena organizacija boraca „Unija veterana Jajce" svake godine zadnje nedjelje u mjesecu aprilu u Kruščici organizira manifestaciju „Dani Dnolučkog odreda". Manifestacija se sastoji iz četiri važna sadržaja.

U subotu, dan uoči manifestacije, upriliči se posjeta i obilazak porodica šehida, ratnih vojnih invalida i demobilisanih boraca.

Na dan manifestacije, u nedjelju ujutro, posjećuju se Šehidski mezari u Kruščici, a potom se nakon podne-namaza u džamiji upriliči „Šehidski mevlud" koji sadrži sličan program kao i drugi mevludi ovog tipa na području Medžlisa IZ Jajce.

Detalj sa manifestacije "Dani Dnolučkog odreda" u Kruščici 2015. godine.

[240] *Nacionalni sastav stanovništva...*, str. 54.
[241] Grupa autora, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini...*, str. 359.

Nakon vjerskog programa započinje „Svečana akademija“ ispred Osnovne škole u Kruščici gdje je 28. aprila 1992. u cilju odbrane Jajca formiran Dnolučki odred. Okupljenima se tim povodom obraćaju komandanti i borci Dnolučkog odreda i politički zvaničnici. Poslije „Svečane akademije“ druženje se nastavlja uz kulturno-umjetnički program.

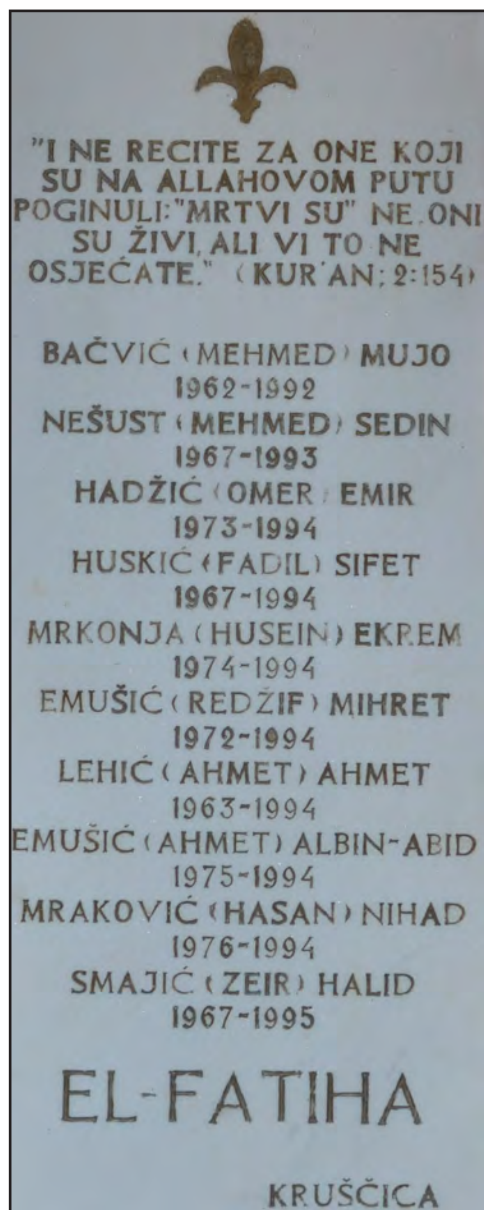
Uporedo s vjerskim sadržajima traje sportski dio manifestacije koji se sastoji od malonogometnog i šahovskog turnira. Za sve goste na dan manifestacije pripremi se ručak – vojnički grah.

Što se materijalnih oblika memorijalizacije tiče, u Kruščici ih ima četiri. U haremu džamije u Kruščici postavljeno je spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima Armije RBIH. Šehidsko spomen-obilježje je otvorenog tipa s limenim krovom koji drži pet stubova u čijem središtu se nalazi česma u formi šehidskog nišana s uobičajenim prijevodom 154. ajeta sure *El-Bekare* ispod kojeg su navedena imena šehida i poginulih boraca ovog mjesta.

Spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima
Odbrambeno-oslobodilačkog rata u Kruščici.

Za vrijeme rata iz Kruščice je poginulo devet šehida čija imena su na šehidskom spomen-obilježju poredana hronološki.

Imena šehida i poginulih boraca
Odbrambeno-oslobodilačkog rata iz Kruščice.

U Kruščici se također nalazi i lijepo ograđeno i označeno šehidsko mezarje u kojem su ukopani šehidi koji su poginuli za vrijeme sedmomjesečne odbrane Jajca 1992. godine.

Šehidski mezari u Kruščici.

Nasuprot „Šehidskih mezara“ u blizini Kruščice napravljena je „Šehidska spomen-česma“ od koje „Šehidski put“ vodi do džamije u centru naselja. Memorijalni kompleks posvećen šehidima Kruščice izgrađen je 2009. godine.

„Šehidski put“ od „Šehidskih mezara“ do centra Kruščice.

U odnosu na ostala naselja na području Jajca u Kruščici je zastupljeno najviše oblika memorijalizacije. Ovdje se mogu naći spomen-obilježja, spomen-česme, spomen-ploče i infrastrukturni objekt – lokalni spomen-put. Pored toga u Kruščici se u cilju njegovanja tekovina Odbrambeno-oslobodilačkog rata i čuvanja uspomene na šehide ovog kraja tokom godine organiziraju dvije aktivnosti: „Dani Dnolučkog odreda“ i „Šehidski mevlud“.

„Šehidska česma“ u Kruščici.

Kruščica-Bučići

Bučići su naselje u Dnoluci udaljeno 11 km sjeveroistočno od Jajca. Pripadaju Mjesnoj zajednici Kruščica. U Bučićima je prema popisu iz 1991. godine živjelo 457 stanovnika i svi su bili Bošnjaci.[242] Tokom Odbrambeno-oslobodilačkog rata od novembra 1992. do 1995. godine Bučićani su bili u izbjeglištvu. Staru džamiju u Bučićima sagrađenu 1948. godine srušili su u vojnici Vojske RS-a.

Na temeljima srušene džamije u Bučićima 1997. (Izvor: *IIN Preporod*, br. 19/621, str. 9)

Poslije rata u Bučiće su se vratile 103 porodice, a džamija je obnovljena 2002. godine. Na seoskom trgu u Bučićima iznad izvora vode u blizini džamije postavljena je spomen-ploča šehidima ovog mjesta. Lokacija spomen-ploče je dobra jer se nalazi izvan džamijskog harema na trgu u centru naselja i trebala bi biti vidljiva svima koji dođu u ovo naselje.

[242] *Nacionalni sastav stanovništva...*, str. 54.

Spomen-ploča šehidima Bučića.

Međutim, kamen za spomen-ploču i boja natpisa nisu sretno izabrani. Spomen-ploča je urađena od žuto-sivog mermernog kamena, a i natpis na ploči je žute boje tako da se poruka sa spomen-ploče i imena šehida i poginulih boraca Bučića mogu vidjeti samo iz neposredne blizine. U desnom gornjem uglu ploče ugraviran je ljiljan, a u lijevom polumjesec i zvijezda. Zatim slijedi natpis: ŠEHIDI BUČIĆA ispod kojeg su navedena imena 4 šehida:

1.	Makić (Fehim) Sabir	1958-1995
2.	Makić (Ibrahim) Nermin	1968-1993
3.	Mukić (Sulejman) Sejad	1973-1993
4.	Karajčić (Sulejman) Dželil	1954-1993

Veoma neuobičajeno je da se 154. ajet sure *El-Bekare*, koji se inače nalazi na vrhu većine šehidskih nišana i spomen-obilježja, navodi na dnu spomen-ploče u Bučićima.

Teško čitljiv natpis na spomen-ploči šehidima Bučića.

Imajući u vidu svrhu zbog koje se postavljaju spomen-ploče šehidima i efekte koji se s postojećom, nesretno izvedenom spomen-pločom šehidima u Bučićima postižu, predlažemo da se ova spomen-ploča ukloni, a da se na njeno mjesto postavi spomen-obilježje i ploča koja će svojom pojavom plijeniti pažnju.

Uz spomen-ploču šehidima, koja predstavlja materijalni oblik memorijalizacije, u Bučićima se svake godine organiziraju „Šehidski mevlud“ i turnir u malom nogometu. Organizacijom malonogometnog turnira povodom „Šehidskog mevluda“ u Bučićima, Kruščici, Vincu, Šibenici, Vlasinju i drugim mjestima na području jajačke općine stvaraju se uslovi da se i mlađe osobe koje eventualno ne prisustvuju mevludu u džamiji podsjete na herojstvo šehida i doprinos Armije RBiH u Odbrambeno-oslobodilačkom ratu. U tom smislu predlažemo da se na kraju svakog „Šehidskog turnira“ u pomenutim mjestima, prije dodjele nagrada pobjedničkim ekipama, kaže nekoliko riječi o odbrani Bosne i Hercegovine od agresije i pročitaju imena šehida i poginulih boraca iz tih mjesta.

Kuprešani

Naselje Kuprešani nalazi se u Dnoluci 10 km sjeveroistočno od Jajca. Prema popisu iz 1991. u Kuprešanima je živjelo 1.106 stanovnika od čega 516 Bošnjaka, 548 Hrvata, jedan Srbin, 29 Jugoslovena i 12 Ostalih.[243] Neposredno pred rat 1992. godine u Kuprešanima je sagrađena džamija koju su vojnici Vojske RS-a tokom rata devastirali. Nakon agresije u džemat Kuprešani koji uz ovo naselje obuhvata i sela: Bistrica, Smionica, Bungurovina i Skela, vratilo se oko 212 porodica. Džamija je obnovljena 2001. godine.

Članovi „Organizacije porodica i poginulih boraca Općine Jajce" su u saradnji s džematskim odborom iz Kuprešana sagradili u haremu džamije spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima ovog mjesta.

Spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima u Kuprešanima.

[243] *Nacionalni sastav stanovništva...*, str. 54.

Spomen-obilježje šehidima u Kuprešanima je građevina otvorenog tipa sa krovom prekrivenim šindrom koji drži šest betonskih stubova. Između svaka dva stuba ukusno su izvedena po dva lūka. Na vrhu krova postavljen je alem. U središtu spomen-obilježja nalazi se šadrvan sa spomen-pločom. Oko šadrvana su klupe za sjedenje.

Spomen-ploča s imenima šehida i poginulih borca u Kuprešanima.

Spomen-ploča šehidima i poginulim borcima u Kuprešanima je od crnog mramora na koji su bijelim slovima ugravirana imena šehida. Na vrhu ploče je simbol polumjeseca sa zvijezdom ispod kojeg na arapskom piše *El-Fatiha*. Zatim slijede prijevod 154. ajeta sure *El-Bekare* i imena šehida i poginulih boraca iz Kuprešana. Na dnu spomen-ploče je znakovita poruka: NEMOJTE ZABORAVITI ONO ŠTO NAM SE DESILO 1992-1995.

U cilju očuvanja sjećanja na tekovine Odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995. Džematski odbor Kuprešani zajedno s članovima „Organizacije porodica i poginulih boraca Općine Jajce“ iz Kuprešana organizuje „Šehidski mevlud“. Mevlud za šehide Kuprešana 2013. godine održan je 16. juna.[244] Nakon mevluda nastavljeno je druženje džematlija sa porodicama šehida.

Važno je spomenuti da je u Kuprešanima u novembru 1992. godine ubijena jedna od najstarijih žrtava u Jajcu, Zlata (Suljo) Vuković, rođena 13.2.1913. godine koja je zbog starosti i iznemoglosti ostala u svojoj kući. Za ovaj zločin niko nije odgovarao.

U Kuprešanima su prisutni osnovni oblici memorijalizacije zločina: šehidsko spomen-obilježje i „Šehidski mevlud“. Šehidsko spomen-obilježje u Kuprešanima je veoma lijepo i funkcionalno,

[244] Vaktija za područje Medžlisa IZ Jajce za 2013. godinu (za internu upotrebu).

sadrži imena šehida, šadrvan za abdest i osvježenje te klupe za odmor i razmišljanje. Ipak, lokacija šehidskog spomen-obilježja u Kuprešanima ne odgovara u potpunosti cilju zbog kojeg je napravljeno. Naime, ovo obilježje je smješteno desno uz džamiju do minareta i pored njega ne prolazi nikakav put tako da ostaje skriveno od očiju prolaznika. „Šehidski mevlud“, pak, u potpunosti ispunjava funkciju i cilj zbog kojeg se organizira, a to je podsjećanje na herojstvo šehida i slavne dane Odbrambeno-oslobodilačkog rata.

Lendići

Naselje Lendići nalazi se u Dnoluci 12 km sjeveroistočno od Jajca. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Lendićima je bilo 703 stanovnika od čega 661 Bošnjak, 11 Srba, 27 Hrvata i 4 Ostalih.[245] Za vrijeme agresije 1992-1995. mještani Lendića bili su u izbjeglištvu da bi se nakon rata u velikim broju vratili u svoje mjesto. Tokom 2008. u džematu Lendići koji uz ovo naselje obuhvata i selo Doribaba bilo je oko 220 domaćinstava. Ubrzo nakon povratka u Lendićima je 2004. sagrađena nova džamija.[246]

U džamijskom haremu, na lijevoj strani iznad mjesnog puta članovi „Organizacije porodica šehida i poginulih boraca Općine Jajce“ su, s dozvolom Džematskog odbora i uz pomoć mještana, sagradili spomen-obilježje šehidima iz Lendića i Doribabe.

Šehidsko spomen-obilježje u Lendićima.

[245] *Nacionalni sastav stanovništva...*, str. 54.
[246] Grupa autora, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini...*, str. 359.

Šehidsko spomen-obilježje u Lendićima otvorenog je tipa s četverovodnim krovom prekrivenim šindrom. Krov drže četiri betonska stuba obložena ukrasnim kamenom. U središtu spomen-obilježja je česma iznad koje je spomen-ploča. Oko česme postavljene su klupe za odmor.

Spomen-ploča šehidima i poginulim borcima iz Lendića i Doribabe.

Spomen-ploča šehidima i poginulim borcima iz Lendića i Doribabe napravljena je od mermera sive boje. U desnom uglu pri vrhu ploče ugraviran je simbol ljiljana, lijevo od njega na sredini ploče pri vrhu nalazi se skica munare sa šerefom, a u lijevom gornjem uglu je znak polumjeseca sa zvijezdom. Ispod skice munare stoji natpis na arapskom *El-Fatiha*. Potom slijede imena jedanaesterice šehida i poginulih boraca Armije RBIH iz Lendića i Doribabe hronološki poredana po datumu smrti. Prijevod uobičajenog 154. ajeta sure *El-Bekare* nalazi se na dnu spomen-ploče. Osim centralnog spomen-obilježja u Lendićima se nalazi i šehidska česma u spomen zlatnom ljijanu, kapetanu Zijadu Emušiću.

Džematski odbor Lendića u saradnji s „Organizacijom porodica šehida i poginulih boraca Općine Jajce“ svake godine organizira „Šehidski mevlud“.

S obzirom na to da je u Lendićima zastupljen materijalni oblik čuvanja sjećanja na Odbrambeno-oslobodilački rat u vidu spomen-obilježja šehidima i poginulim borcima Armije RBiH, te da se tokom godine organizira prigodan vjerski memorijalni program, mogli bismo konstatirati da je pitanje memorijalizacije u ovom naselju dobro uređeno. Ipak, prije nekoliko godina u Lendićima se, uporedo sa „Šehidskim mevludom“ organizirao turnir u malom nogometu, ali se s tom praksom kasnije prestalo. Pošto mlađim osobama „Šehidski mevludi“ sami po sebi nisu toliko privlačni, za razliku od sportskih takmičenja, bilo bi poželjno i u Lendićima uz mevlud organizirati sportske i kulturne sadržaje što bi privuklo mlađe osobe čime bi se stvorili uvjeti da se i njima neprestano ponavlja istina o agresiji na Bosnu i Hercegovinu i herojstvu pripadnika Armije RBIH.

Lupnica

Naselje Lupnica nalazi se u Dnoluci 6 km sjeveroistočno od Jajca. Pripada Mjesnoj zajednici Divičani. Prema popisu iz 1991. godine u Lupnici je živjelo 1.064 stanovnika od čega 673 Bošnjaka, jedan Srbin, 375 Hrvata, 14 Jugoslovena i jedan Ostali.[247] Džamiju u Lupnici sagrađenu 1988. godine devastirali su vojnici Vojske RS-a u novembru 1992. godine. Poslije rata Lupničanci su se vratili u svoje rodno mjesto i ubrzo nakon toga, 1998. godine, obnovili svoju džamiju. Lupnica je danas zaseban džemat unutar Medžlisa Islamske zajednice Jajce kojem pripada selo Podlipci. Tokom 2008. godine u džematu Lupnica živjelo je oko 163 porodice.[248]

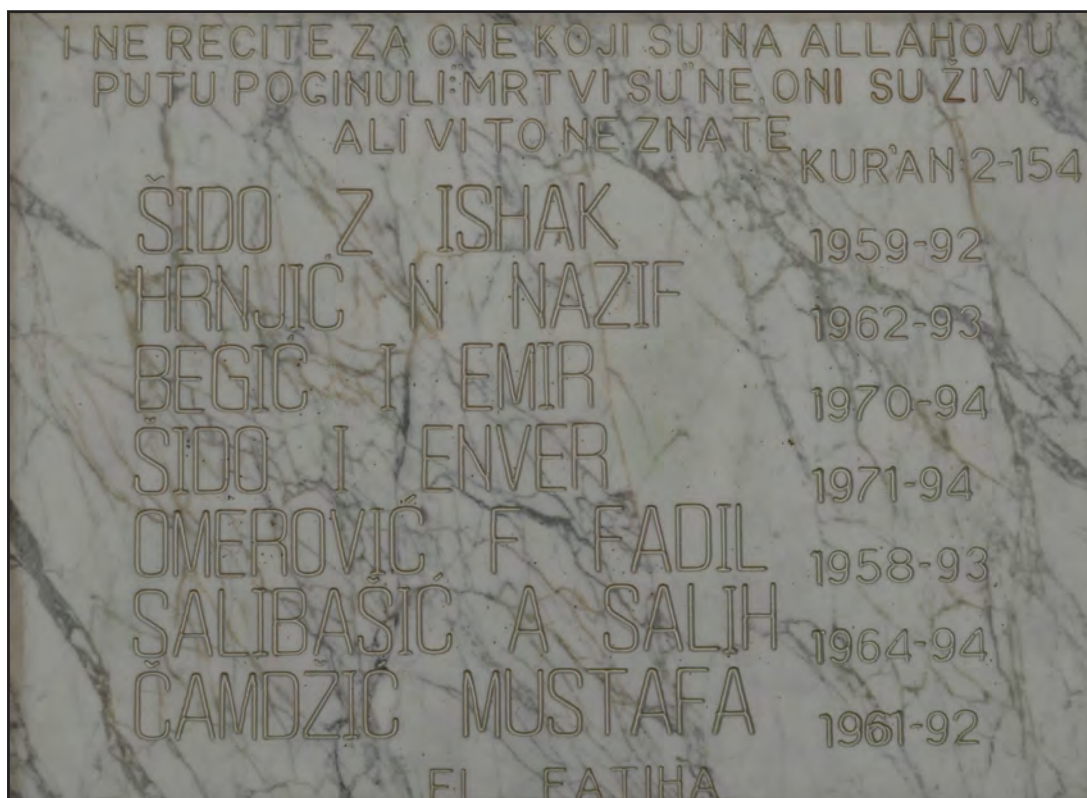
Neposredno iza kapije harema džamije u Lupnici mještani su postavili spomen-ploču šehidima i poginulim borcima iz Lupnice i Podlipaca.

Spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima Lupnice i Podlipaca.

[247] *Nacionalni sastav stanovništva...*, str. 54.
[248] Grupa autora, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini...*, str. 359.

Spomen-ploču u Lupnici drže dva stuba pored kojih se nalaze dva lijepa lampinjona. Za razliku od većine drugih mjesta u Lupnici nema zgrade koja bi natkrivala spomen-ploču, niti česme. Siva mermerna spomen-ploča uokvirena je zlatnom bojom. Na vrh ploče je, bez uobičajenih simbola ljiljana i polumjeseca sa zvijezdom, ugraviran prijevod 154. ajeta sure *El-Bekare*, nakon čega slijede imena 6 šehida i poginulih boraca poredana hronološkim redom po datumu smrti. Ispod imena napisano je *El-Fatiha*, kao svojevrsni poziv da se šehidima i poginulim borcima Lupnice i Podlipaca prouči dova.

Spomen-ploča šehidima i poginulim borcima iz Lupnice i Podlipaca.

Spomen-obilježje šehidima Lupnice dobro je pozicionirano jer se nalazi neposredno uz džamijsku kapiju pored prometnog lokalnog puta. No, strana na koju je spomen-obilježje okrenuto nije najsretnije izabrana jer bi mnogo efektivnije bilo da je obilježje usmjereno prema putu, a ne prema džamiji kao što je to sada slučaj. Također, mermerna ploča i natpisi na njoj su gotovo identične boje čime je otežano čitanje teksta, pa bi bilo poželjno natpis na ploči pojačati nekom bojom koja je u kontrastu sa sivom bojom mermera.

Pošto se s desne i lijeve strane spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima u Lupnici nalaze dva prikladna lampinjona, poželjno bi bilo da se uz njih postave stubovi za državnu i zastavu Islamske zajednice koje bi se tu postavile za vrijeme državnih i vjerskih praznika, odnosno u danima „Šehidskog mevluda“ u Lupnici. Time bi se svakako skrenula pažnja prolaznika na ovo spomen-obilježje.

Kao i u drugim džematima i u Lupnici se svake godine organizira „Šehidski mevlud“ čiji je program sličan ostalim „Šehidskim mevludima“ na području MIZ Jajce. Nakon mevluda upriliči se druženje s porodicama šehida.

S dva bitna oblika memorijalizacije, spomen-obilježjem i „Šehidskim mevludom“ u Lupnici se na primjeran način čuva sjećanje na šehida i tekovine Odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995.

Prudi

Mjesna zajednica Prudi nalazi se uz desnu obalu Vrbasa 3 km sjeverno od Jajca. Unutar organizacione šeme Islamske zajednice u Jajcu Prudi pripadaju džematu Pšenik. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Prudima je živjelo 614 stanovnika od čega 415 Bošnjaka, 173 Hrvata, 8 Jugoslovena i 18 iz reda Ostalih.[249] Za vrijeme agresije 1992-1995. mještani Pruda boravili su izbjeglištvu. Nakon rata Bošnjaci su se u velikom broju vratili u Prude. U ratu devastirani mesdžid Pruđani su u prvo vrijeme poslije rata osposobili za izvršavanje vjerskih obreda, da bi ga 2015. godine u potpunosti renovirali dodavši na krovu mesdžida malu drvenu munaru. Otvorenje novosagrađene džamije u Prudima upriličeno je 2015. godine. Uporedo s renoviranjem džamije u Prudima mještani su u haremu postavili spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima ovog mjesta. Svečano otvaranje džamije i spomen-obilježja šehidima Pruda upriličeno je 26. jula 2015. godine.[250]

Detalj s otkrivanja spomen-obilježja šehidima iz Pruda.

[249] *Nacionalni sastav stanovništva...*, str. 55.
[250] S.H. “Prudi kod Jajca – Od mekteba do džamije”, *IIN Preporod*, br. 16/1050, 15. august 2015, str. 11.

Spomen-obilježje šehidima Pruda prepuno je simbolike. U središtu obilježja nalazi se masivna mermerna ploča u formi geografskih granica Bosne i Hercegovine koju čuvaju i svojim životima štite nišani s imenima devet šehida iz Pruda. Na vrhu ploče u obliku Bosne i Hercegovine stoji natpis:

BISMILLAHI RRAHMANI RRAHIM
ŠEHIDI DŽEMATA PRUDI
„I NE RECITE ZA ONE KOJI SU NA
ALLAHOVOM PUTU POGINULI „MRTVI SU“! NE, ONI SU ŽIVI, ALI VI TO NE ZNATE!
(KUR›AN, EL-BEKARE 154)

Spomen-obilježje šehidima iz Pruda.

Nišani s imenima šehida poredani su hronološkim redom po datumu smrti s lijeva na desno kako slijedi:

1.	Majdanac (Mehmed i Đemka) Halil	1970-1992
2.	Hadžić (Mujo i Fazila) Irfan	1954-1992
3.	Pačavar (Orhan i Hafiza) Sakib	1960-1993
4.	Žužić (Šerif i Hajrija) Zijad	1958-1994
5.	Žužić (Avdo i Seliha) Mirsad	1959-1994
6.	Šahman (Smail i Fatima) Suvad	1963-1995
7.	Hadžić (Mehmed i Hava) Fuad	1960-1995
8.	Mujak (Sulejman i Ajka) Suljo	1966-1995
9.	Hajder (Zejnil i Munira) Adem	1957-1995

S obzirom na to da Prudi pripadaju džematu Pšenik, „Šehidski mevlud“ za šehide iz cijelog džemata uči se isti dan u Pšeniku.

Pšenik

Naselje Pšenik smješteno na padinama Gole planine na lijevoj obali Vrbasa 4 km sjeverno od Jajca. Prema popisu iz 1991. godine u Pšeniku je živjelo 411 stanovnika od čega 407 Bošnjaka, 1 Hrvat i 3 iz reda Ostalih.[251] Mještani Pšenika su za vrijeme agresije 1992-1995. boravili u izbjeglištvu. Staru džamiju u Pšeniku, sagrađenu 1840. godine devastirali su pripadnici Vojske RS-a. Nakon rata Pšeničani su se vratili i ponovo sagradili svoje porušene domove. Džamiju su obnovili 2001. godine.

U Pšeniku postoje dva šehidska spomen-obilježja: u džamijskom haremu i na Spahinoj vodi. Mještani Pšenika sagradili su desno od džamije neposredno uz lokalni put spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima ovog mjesta. Spomen-obilježje je od bijelog mermera i kamena. Centralni dio obilježja zauzima ploča s imenima šehida i poginulih boraca. Na kamenom postolju, desno i lijevo od ploče nalaze se dva ukrasna kamena pravougaonog oblika s motivima ljiljana. Iznad ploče je treći ukrasni kamen, također pravougaonog oblika s motivom alema. Do spomen-obilježja vodi lijepa, kamenom popločana staza.

[251] *Nacionalni sastav stanovništva...*, str. 55.

Spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima u haremu džamije u Pšeniku.

Spomen-ploča je od sivog mermera. Na vrhu ploče latinicom je napisano: *Bismillahir rahmanir rahim*. Ispod *Bismille* je tekst prepun pravopisnih grešaka u kojem stoji: *Spisak Poginulih Boraca Šehida Pšenik u znak Sječanja Džemat svojim Šehidima Podiže ovu Spomen Ploću*. Potom slijede imena 19 šehida poredana hronološkim redom osim Nuhanović (Safeta) Ajne koja je ubijena 1992. godine, ali je njeno ime navedno posljednje. Ispod spiska šehida Pšenika nalazi se prijevod 154. ajeta sure *El-Bekare*.

Bismillahir rahmanir rahim
Spisak Poginulih Boraca Šehida Pšenik u znak Sječanja
Džemat svojim Šehidima Podiže ovu Spomen Ploću

Šljivo Hamid ef Ismet	1964-1992
Žužić Sali Vahid	1947-1992
Šljivo Smail Smail	1952-1992
Majdanac Meho Ahmet	1942-1992
Dervišić Sali Sulejman	1966-1992
Kovačević Sali Elmir	1973-1992
Šljivo Ahmet Dževad	1938-1992
Hadžić Suljo Muharem	1945-1992
Karahasanović Salko Ramo	1934-1992
Alagić Hasan Jasid	1955-1992
Hajder Safet Nermin	1972-1993
Hajder Osman Šefajet	1959-1993
Žužić Vahid Elmedin	1964-1993
Šahman Enver Fuad	1966-1993
Šljivo Mustafa Ejub	1957-1994
Šahman Sali Mustafa	1964-1994
Hadžić Hasan Said	1947-1994
Šahman Abid Hazim	1935-1997
Nuhanović Safete Ajna	1982-1992

I ne recite za one koji su na Allahovom putu poginuli
Mrtvi su Ne oni su živi ali vi to ne znate

Spisak šehida i poginulih boraca iz Pšenika.

Drugo šehidsko spomen-obilježje u Pšeniku na Spahinoj vodi iznad vrela u središtu naselja izgrađeno je 2012. godine sredstvima koja je osigurala Općina Jajce.

Šehidsko spomen-obilježje u Pšeniku na Spahinoj vodi.

Idejno rješenje ovog spomen-obilježja veoma je lijepo. Sastoji se od tri dijela koji, promatrani zajedno, izgledaju poput ptice raširenih krila. U središtu obilježja je bijeli nišan koji simbolizira tijelo bijele ptice. Desno i lijevo od nišana su crne mramorne ploče, poput raširenih krila, na kojima su zlatnim slovima ispisana imena šehida, poginulih boraca i civilnih žrtava rata iz Pšenika i Pruda. Na vrhu nišana piše:

Bismillahir-rahmanir-rahim

Zatim slijedi obavijest o namjeni spomen-obilježja:

SPISAK ŠEHIDA I POGINULIH BORACA

DŽEMATA PŠENIK I PRUDI

Ispod ovoga naveden je prijevod 154. ajeta sure El-Bekare.

Imena šehida, poginulih boraca i civilnih žrtava rata navedena su, uglavnom, hronološki s lijeve na desnu stranu. U odnosu na šehidsko spomen-obilježje u haremu džamije gdje su navedena samo imena šehida iz Pšenika, na ovom spomen-obilježju nalaze se i imena šehida iz Pruda.

U cilju očuvanja sjećanja na šehide i tekovine Odbrambeno-oslobodilačkog rata Džematski odbor Pšenika svake godine organizira „Šehidski mevlud". Nakon mevluda upriliči se druženje s porodicama šehida.

Imajući u vidu infrastrukturalne mogućnosti, nepostojanje terena za sportska takmičenja i adekvatnog prostora za organizaciju kulturnih sadržaja, na Pšeniku su zastupljeni zadovoljavajući oblici memorijalizacije. U naselju se nalaza dva šehidska spomen-obilježja i oba su na vidnom i istaknutom mjestu: u haremu džamije i na javnom trgu gdje se okuplja omladina Pšenika. Međutim, pošto je spomen-obilježje šehidima ogledalo svijesti mještana Pšenika, poželjno bi bilo da se ploča sa šehidskog obilježja u džamijskom haremu promijeni iz tri razloga:

a) Na ploči je previše pravopisnih i gramatičkih grešaka što ukazuje ne površnost i nezainteresiranost. Ako se zna da se spomen-obilježja grade da bi se očuvalo trajno sjećanje na agresiju i pobudila znatiželja, u tom slučaju površnost je luksuz koji sebi organizacioni odbor za izgradnju spomen-obilježja ne smije dopustiti.

b) Iako su imena šehida i poginulih boraca na spomen-ploči poredana hronološki, ime Nuhanović Ajne ubijene 1992. godine stavljeno je na posljednje mjesto na spisku.

c) Na spomen-ploči se nalazi ime Šahman Hazima koji nije ubijen tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu, već je svirepo ubijen od strane hrvatskih ekstremista 1997. godine.

U cilju otklanjanja navedenih nepravilnosti predlažemo sljedeće:

1) Zamijeniti postojeću spomen-ploču šehidima Pšenika iz harema džamije i postaviti novu sličnih dimenzija.

2) Naglasiti od čije ruke su šehidi Pšenika ubijeni, naprimjer, Vojska Republike Srpske i pripadnici HVO-a za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine.

3) Popraviti gramatičke i pravopisne greške. (Ime Salih je na četiri mjesta napisano kao Sali i sl.)

4) Hronološki poredati prvo pripadnike TO i Armije RBIH, a potom civilne žrtve rata. Ispred imena pripadnika TO i Armije RBIH staviti znak ljiljana. Uzimajući u obzir da je Nuhanović Ajna civilna žrtva rata i desetogodišnje dijete, njeno ime potrebno je istaknuti.

5) Ime rahmetli Šahmana Hazima staviti posljednje na spisak uz napomenu da je ubijen poslije rata.

6) Na dnu ploče napisati i naglasiti ko i kada postavlja spomen-obilježje.

Na kraju, nakon ubistva rahmetli Šahman Hazima politička situacija u Jajcu došla je u žižu bosanskohercegovačke javnosti, a Bošnjaci su se uskoro nakon protjerivanja te 1997. godine ponovo vratili na svoja ognjišta gdje i danas žive. U cilju očuvanja sjećanja na mučko ubistvo Šahman Hazima poželjno bi bilo na kući u kojoj je ubijen i spaljen postaviti natpis s osnovnim informacijama o tom nemilom događaju koji treba da služi kao opomena Bošnjacima Jajca.

Šibenica

Mjesna zajednica Šibenica nalazi se u Dnoluci 7 km istočno od Jajca. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Šibenici je živjelo 925 stanovnika od čega 639 Bošnjaka, 282 Hrvata i 4 iz reda Ostalih.[252] Šibenica je prije rata pripadala džematu Kruščica, a danas je samostalan džemat unutar Medžlisa IZ Jajce. Mještani Šibenice bili su u izbjeglištvu tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine. Poslije rata vratili su se na svoja porušena ognjišta. Džamija u Šibenici sagrađena je 2002. godine, a nazvana je „Šehidija" po sjećanju na 22 šehida iz ovog mjesta.

U haremu s lijeve strane džamije u Šibenici mještani su sagradili spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima ovog mjesta. Spomen-obilježje je otvorenog tipa sa krovom na šest voda prekrivenim šindrom kojeg drži šest betonskih stubova. Na vrhu šehidskog spomen-obilježja je alem sa polumjesecom i zvijezdom. U središtu obilježja nalazi se česma iznad koje je ploča koju omeđuju dva nišana s motivima ljiljana. Na desnom nišanu nalazi se zelenim slovima ispisan prijevod 154. ajeta sure *El-Bekare*, a na lijevom je hadis: „*Tako mi Onoga u Čijoj ruci je moja duša! Kad bi ti podijelio kao sadaku sve što je na Zemlji ne bi dostigao sevab jednog njihovog odlaska u borbu.*" Šehidsko spomen-obilježje u Šibenici jedno je od rijetkih na području Jajca koje ima nosače za postavljanje državnih i vjerskih zastava tokom praznika i drugih memorijalnih svečanosti.

Spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima iz Šibenice.

---

[252] *Nacionalni sastav stanovništva...*, str. 55.

Spomen-ploča šehidima i poginulim borcima iz Šibenice je od sivog mermera. Na vrhu ploče je natpis: *U IME ALLAHA SVEMILOSNOG DAROVATELJA MILOSTI,* ispod kojeg je kratka napomena: *SPOMEN NJIMA*. Zatim slijede prezimena, imena očeva, imena te godišta rođenja i smrti 26 šehida i poginulih boraca i civila iz Šibenice. Iako to na ploči nije označeno 22 imena s početka spiska su bili pripadnici Teritorijalne odbrane, Dnolučkog odreda i Armije RBIH, dok su zadnja 4 imena civilne žrtve rata. Na dnu ploče je napomena: *POUKA NAMA* ispod koje stoji napisano*: EL-FATIHA*, kao svojevrsni poziv da se za duše šehida iz Šibenice prouči dova.

Spomen-ploča šehidima i poginulim borcima iz Šibenice.

Uz materijalne oblike memorijalizacije u Šibenici se svake godine u cilju očuvanja uspomene na herojsku odbranu Bosne i Hercegovine i nemjerljivu žrtvu šehida organizira „Šehidski mevlud“ i turnir u malom nogometu. U tom smislu može se konstatirati da se vodi računa o čuvanju sjećanja na šehide u Šibenici.

Vinac

Naselje Vinac nalazi se 12 km jugoistočno od Jajca uz magistralni put M-5, Donji Vakuf – Jajce. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Vincu je živjelo 1.341 stanovnik od čega 899 Bošnjaka, 427 Srba, 3 Hrvata, 9 Jugoslovena i 3 iz reda Ostalih.[253] U Vincu je prije rata bila novosagrađena džamija koju su pripadnici Vojske RS-a nakon pada Jajca srušili.

Srušena džamija u Vincu. (Izvor: kolekcija fotografija Ramiz-ef. Bećirovića iz Jajca)

Poslije oslobađanja Vinca, u jesen 1995. godine, mještani Vinca su se počeli vraćati u svoje razrušeno naselje. Tokom 2008. godine džemat Vinac, kojem uz ovo naselje pripadaju još i sela: Šerići, Grabanta i Bavar, brojao je oko 300 domaćinstava. Džamija u Vincu obnovljena je 1998. godine.

U blizini džamije u Vincu postavljeno je 14. septembra 2003. godine spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima. Spomen-obilježje u Vincu sastoji se iz dva dijela. Prvi dio je šadrvan u potkupolnoj građevini otvorenog tipa čiji krov leži na sedam stubova. Desno od šadrvana postavljena je spomen-ploča sa imenima šehida i poginulih boraca iz Vinca.

[253] *Nacionalni sastav stanovništva...*, str. 55.

Spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima iz Vinca.

Spomen-ploča je od crnog mermera. Na njoj se nalaze imena šehida, poginulih boraca Armije RBIH i civilnih žrtava rata, iz Mjesne zajednice Vinac koja obuhvata naselja: Grabanta sa Bilinčićem, Selište sa Osmićima, Ipota sa Doganovom Kosom, Kasumi, Bavar i Vinac. Na vrhu ploče je napomena o tome čija imena se nalaze na spomen-ploči:

ŠEHIDI MJESNE ZAJEDNICE VINAC KOJI SU POGINULI U PERIODU OD 1992 DO 1995.

Zatim slijedi prijevod 154. ajeta sure *El-Bekare* i imena šehida poredana hronološki po datumu smrti. Prvo su navedena imena pripadnika Armije RBIH, njih 41, a zatim, također hronološki poredana, slijede imena 15 civilnih žrtava rata. Ukupno 55 šehida Mjesne zajednice Vinac koji su mučki ubijeni ili su poginuli u odbrani Bosne i Hercegovine od agresije 1992-1995. godine. Na dnu ploče je poruka:

PAMTIMO I NE ZABORAVIMO ŠTA NAM SE DESILO

DA NAM SE PONOVO NE BI DOGODILO

Ispod ove poruke u lijevom uglu nalazi se mjesto i datum postavljanja spomen-ploče:

U VINCU, 14.09.2003.

17. REDŽEBA 1424. H. G.

Spomen-ploča šehidima mjesne zajednice Vinac.

Džematski odbor džemata Vinac i članovi „Organizacije porodica šehida i poginulih boraca Općine Jajce“ svake godine u Vincu organizuju „Šehidski mevlud“ i, ponekad, turnir u malom nogometu.

Uz memorijalni spomenik iz Odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995. u Vincu se nalazi „Partizansko groblje“ u kojem su ukopani posmrtni ostaci boraca Narodno oslobodilačkog rata 1941-1945. Partizansko groblje u Vincu veličine je 23 x 16 m i ima 16 grobova.[254] Također, u Vincu su se prije agresije na Bosnu i Hercegovinu održavale proslave 4. jula, povodom Dana boraca ili Dana ustanaka narodā Jugoslavije. U današnje vrijeme ovaj praznik se više ne obilježava niti se tim povodom organiziraju bilo kakve svečanosti.

Na lokalitetu „Partizanskog groblja“, 2006. godine izvršena je ekshumacija Safije (Hrustan) Mekan koja je nestala na području Jajca 25.06.1992. godine.

[254] Perko Vojinović, “Spomen-ploče..., str. 224.

Vlasinje

Naselje Vlasinje nalazi se 40 km sjeverno od Jajca. Prije agresije na Bosnu i Hercegovinu Vlasinje je pripadalo Općini Mrkonjić Grad, da bi nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma 1995. bilo pripojeno Općini Jajce. Prema popisu iz 1991. godine u Vlasinju je živjelo 1.133 stanovnika od čega 975 Bošnjaka, 1 Srbin, 149 Hrvata, 2 Jugoslovena i 6 Ostalih.[255] Za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu mještani Vlasinja bili su u izbjeglištvu. Džamiju sagrađenu i svečano otvorenu 1981. godine i većinu porodičnih kuća u Vlasinju srušili su pripadnici Vojske RS-a.

Poslije rata, krajem 90-ih godina XX stoljeća Bošnjaci Vlasinja vratili su se na svoja ognjišta. Tokom 2008. godine u Vlasinju je živjelo oko 260 domaćinstava. Vrijedni mještani Vlasinja ponovo su sagradili i 2009. godine svečano otvorili novu džamiju sa dvije šerefe.

Na seoskom trgu u Vlasinju postavljeno je spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima ovog mjesta. Spomen-obilježje u Vlasinju jedinstveno je na području jajačke općine i šire. Naime, sastavni dio spomen-obilježja u Vlasinju je oklopno vozilo Vojske RS-a koje su pripadnici Teritorijalne odbrane iz Vlasinja zarobili braneći svoje selo 1992. godine. Na oklopno vozilo ugrađena su tri držala za zastave: Bosne i Hercegovine, Republike Bosne i Hercegovine i Islamske zajednice. Ispred oklopnog vozila je podijum od mermera na kojem se nalazi šest kamenih ukrasa u obliku ljiljana raspoređenih oko spomen-ploče postavljene u centru podijuma.

Spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima iz Vlasinja.

[255] *Nacionalni sastav stanovništva...*, str. 55.

Imena šehida i poginulih boraca iz Vlasinja ispisana su na spomen-ploči koja je ugrađenu na mermerni stub u obliku ljiljana. Na ploči su imena šehida:

Dreco /Ramiz/ Hazim	1971-1992
Šahman /Huso/ Mujo	1966-1993
Pračalić / Meho/ Šaban	1955-1993
Šahman /Mujo/ Mustafa	1938-1993
major Zekan /Mehmed/ Sakib	1972-1994
Durek /Ragib/ Redžo	1970-1994

Ispod njihovih imena je natpis:

BRANEĆI BOSNU OD AGRESORA

ČASNO POLOŽIŠE ŽIVOTE

Spomen-ploča šehidima i poginulim borcima iz Vlasinja.

Uz materijalni oblik memorijalizacije u Vlasinju se svake godine u subotu koja je najbliža 11. junu (datum kada su 1992. godine Vlasinjci protjerani iz svog naselja) organizira jednodnevna manifestacija „Vlasinjski dani otpora“. Program manifestacije započinje na šehidskom spomen-obilježju. Učenici Osnovne škole u Vlasinju tom prilikom prouče nekoliko ilahija i pročita se tekst o agresiji na Bosnu i Hercegovinu i protjerivanju mještana Vlasinja sa njihovih ognjišta. Potom se prisutnima obrate vjerski i politički zvaničnici Općine Jajce i Medžlisa IZ Jajce, nakon čega se prouči dova za šehide. Program se nastavlja „Šehidskim mevludom“ u džamiji nakon podne-namaza. Poslije mevluda organizira se malonogometni turnir na stadionu pored džamije. Na Vlasinju su prisutni osnovni oblici memorijalizacije: materijalni spomenik šehidima i poginulim borcima i „Vlasinjski dani otpora“. Obje forme, svaka na svoj način, doprinose očuvanju sjećanja na Odbrambeno-oslobodilački rat i poginule šehide i borce Vlasinja.

Ubijeni civili iz Liskovice u Vlasinju 1992. godine.[256]

[256] Fotografija preuzeta sa originalnog snimka sačinjenog 1992. godine. Vidjeti: Ibrahim Halilović, PUT U VLASINJE I LISKOVICU 1992. i 2012, https://www.youtube.com/watch?v=52W53gKYuq0.

Opština Jezero

Opština Jezero je opština u bosansko-hercegovačkom entitetu Republika Srpska. Nalazi se u srednjoj Bosni na Plivskom jezeru, a graniči s opštinama Šipovo, Mrkonjić Grad i Jajce. Dejtonskim sporazumom Općina Jajce podijeljena je između entiteta Federacija BiH i Republika Srpska. Veći dio općine, zajedno s gradom Jajce ušao je u sastav entiteta Federacija BiH, dok su entitetu Republika Srpska pripala naselja: Borci, Čerkazovići, Đumezlije, Jezero, Kovačevac, Ljoljići i Peručica, te dijelovi mjesta: Barevo, Drenov Do i Prisoje. Od ovog područja formirana je odlukom Narodne skupštine Republike Srpske u junu 1996. godine opština Jezero. Na području opštine Jezero pripadnici vojske Republike Srpske izvršili su zločin nad Bošnjacima u samom Jezeru te naseljima: Ljoljići i Čerkazovići.

Jezero-grad

Sjedište Opštine Jezero nalazi se u naselju Jezero. Prema popisu iz 1991. u Jezeru je živjelo 834 stanovnika od čega 477 Bošnjaka, 282 Srba, 33 Hrvata, 34 Jugoslovena i 8 Ostalih.[257] Početkom agresije na Bosnu i Hercegovinu 2. juna 1992. godine pripadnici Vojske RS-a okupirali su Jezero, staru Sultan Bajazidovu džamiju minirali, bošnjačke kuće popalili i svo nesrpsko stanovništvo koje do tada nije bilo izbjeglo poubijali.

Ramiz-ef. Bećirović kraj srušene Sultan Bajazidove džamije u Jezeru.

(Izvor: kolekcija fatografija Ramiz-ef. Bećirovića iz Jajca)

[257] *Nacionalni sastav stanovništva...*, str. 54.

Taj dan i dan kasnije (3. juna) u Jezeru su ubijene 34 nevine civline osobe koje su se do 2002. godine vodile kao „nestali“. Ćosić Huso ubijen je i spaljen u sopstvenoj kući. Federalna komisija za nestale osobe je 22-23. marta 2002. godine, iz masovne grobnice u Natpolju ekshumirala 11 posmrtnih ostataka Bošnjaka civila. Naknadno su pronađena tijela još 5 osoba, a najmanje 18 ubijenih Bošnjaka Jezera još uvijek se vode kao „nestali“.[258]

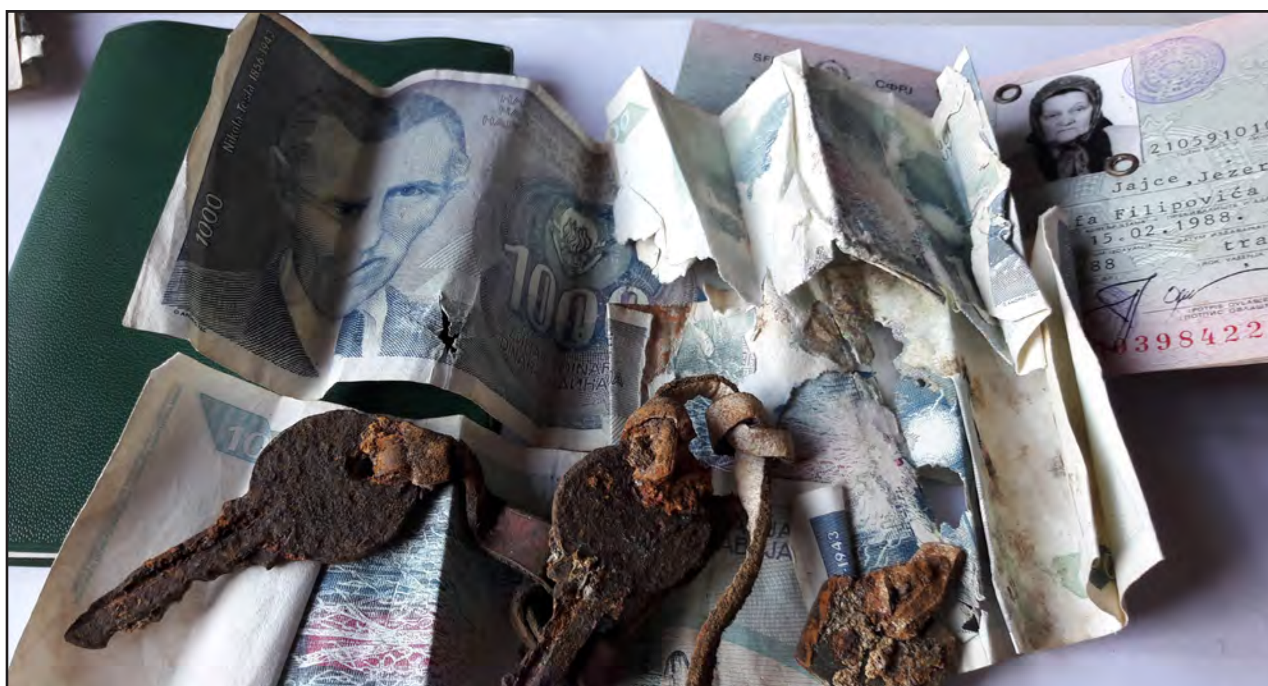

Ekshumacija na lokalitetu Natpolje.[259]

Nakon agresije na Bosnu i Hercegovinu Bošnjaci se postepeno vraćaju u svoje mjesto. U ratu srušenu Sultan Bajazidovu džamiju mještani su ponovo sagradili i 6. aprila 2007. godine svečano otvorili. Tokom 2008. godine u džematu Jezero koji obuhvata naselja: Jezero, Čerkazovići, Ljoljići, Stupna, Đumezlije i Žaovine bilo je 90 bošnjačkih domaćinstava.[260]

---

[258] Ramiz Bećirović, „Zločin nad Bošnjacima Jezera“, *IIN Preporod*, br. 12/878, 15. juni 2008, str. 16.
[259] Slika autora Muhameda Mujkića. Preuzeto sa http://abunodisceomnes.wellcomecollection.org.
[260] Grupa autora, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini...*, str. 358.

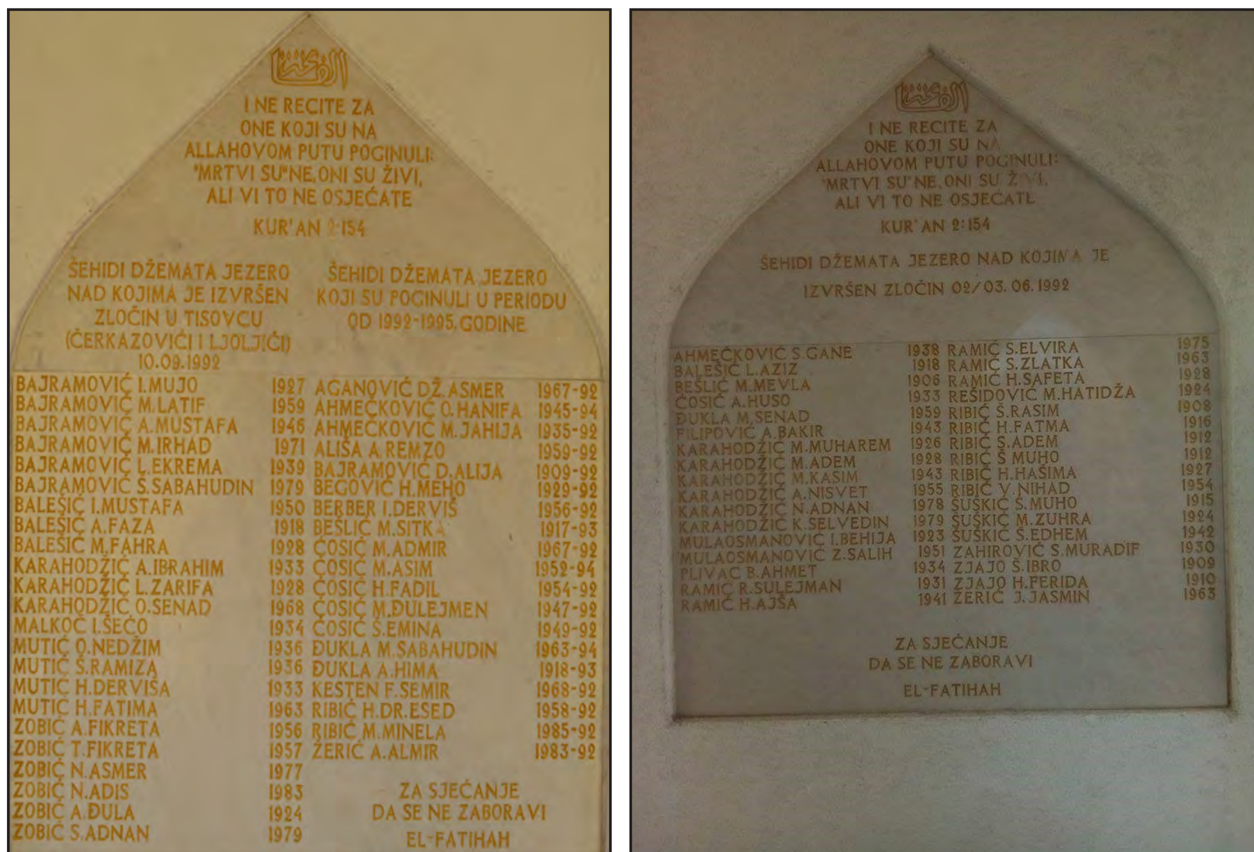

Ključevi, novac i lične stvari pronađene u masovnog grobnici u Natpolju, a pripadale su Feridi Zjajo, koja je ubijena zajedno sa suprugom Ibrom.

U šadrvanu uz Sultan Bajazidovu džamiju u Jezeru postavljene su 1. juna 2008. godine dvije spomen-ploče šehidima: poginulim borcima i mučki ubijenim civilima iz Jezera, Čerkazovića i Ljoljića. Spomen-ploče sa imenima šehida ugrađene su u prozore na zidu šadrvana s unutrašnje strane i relativno su skrivene od očiju prolaznika. Vidljive su tek onome ko zna da se ploče tu nalaze.

Šadrvan i spomen-ploče šehidima: poginulim borcima i civilnim žrtvama rata iz Jezera, Čerkazovića i Ljoljića.

S obzirom na to da džemat Jezero obuhvata cijelu Opštinu Jezero na spomen-pločama se nalaze imena svih šehida: poginulih boraca i mučki ubijenih civila iz džemata. Na vrhu prve spomen-ploče arapskim slovima piše *El-Fatiha* ispod koje je prijevod 154. ajeta sure *El-Bekare*. Zatim su u dva odvojena stupca ispisana imena šehida. U desnom stupcu su imena 19 šehida džemata Jezero koji su poginuli u periodu od 1992-1995. godine. U lijevom stupcu su navedena imena 23 šehida džemata Jezero nad kojima je izvršen zločin u Tisovcu 10. septembra 1992. godine. Na drugoj spomen-ploči nalaze se imena Bošnjaka ubijenih u Jezeru 2. i 3. juna 1992. godine.

Spomen-ploče šehidima Jezera, Čerkazovića i Ljoljića.

U mezarju na Musali u Jezeru ukopani su pronađeni posmrtni ostaci civila ubijenih 2/3. juna 1992. godine. Međutim, na mezarju nije postavljeno nikakvo spomen-obilježje. Također, veliki broj ubijenih Bošnjaka Jezera pronađen je u masovnoj grobnici u Natpolju. Ni ova masovna grobnica nije označena.

U cilju očuvanja sjećanja na zločine nad Bošnjacima Jajca, Jezera i Šipova koje su vojnici Vojske RS-a počinili tokom 1992. godine, Medžlis Islamske zajednice Jajce u saradnji s Udruženjem građana “3. juni” svake godine krajem maja i početkom juna organizira manifestaciju „Spomen njima, po(r)uka nama“. Centralni sadržaj ove manifestacije je obilježavanje zločina u Jezeru, Ljoljićima i Čerkazovićima. Program započinje učenjem Kur’ana na mostu u Jezeru. Mektebski polaznici iz Jezera zatim prouče nekoliko ilahija i recital o zločinu. Nakon toga prisutnima se obraćaju vjerski i politički zvaničnici. Zatim se ponovo prouči dio iz Kur›ana i dova, a potom svi prisutni bacanjem cvijeća u Plivu i učenjem *El-Fatihe* odaju počast šehidima. Okupljeni zatim u tihoj povorci kreću ka mezarju Musalla gdje su ukopani posmrtni ostaci ubijenih civila Jezera. Na ovom mjestu se također prouči dova za šehide. Nakon toga program se nastavlja klanjanjem podne-namaza i učenjem šehidskog mevluda i dove.[261] Obilježavanje zločina u Jezeru, Čerkazovićima i Ljoljićima završava se polaganjem cvijeća na spomen-obilježju šehidima u Čerkazovićima i mezarju u Vincu.

[261] Amel Aganović, “Obilježeno stradanje Bošnjaka u Jezeru, Ljoljićima i Čerkazovićima”, http://mizjajce.com/index.php/novosti/vijesti-iz-medlisa/428-obiljezeno-stradanje-bosnjaka-u-jezeru-ljoljicima-i-cerkazovicima (Zadnja posjeta, 14. oktobra 2016)

Jezero-Čerkazovići i Ljoljići

Naselja Čerkazovići i Ljoljići nalaze se 3, odnosno 6 km južno od Jezera. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Čerkazovićima je živjelo 220 stanovnika od čega 131 Bošnjak, 83 Srba i 6 Ostalih, dok je u Ljoljićima živjelo 205 stanovnika i to: 96 Bošnjaka i 109 Srba.[262] Pripadnici Vojske RS-a su 10. septembra 1992. godine na lokalitetu Draganovac-Tisovac ubili 23 nedužna civila Bošnjaka i na istom mjestu ih zakopali u masovnu grobnicu. Federalna komisija za nestale osobe je 29. aprila 1999. godine izvršila ekshumaciju na lokalitetu Tisovac gdje su ekshumirani posmrtnih ostaci 23 bošnjačka civila.

Draganovac-Tisovac: Mjesto ubistva i masovne grobnice 23 Bošnjaka iz Čerkazovića i Ljoljića.

Mjesto masovne grobnice nije obilježeno i, ako se nešto po tom pitanju ne preduzme, uskoro će u potpunosti zarasti u šumu.

[262] *Nacionalni sastav stanovništva...*, str. 54.

Masovna grobnica na lokalitetu Tisovac u koju su pripadnici Vojske RS-a ukopali tijela ubijenih Bošnjaka iz Čerkazovića i Ljoljića. (Foto: Elvir D.)

Da zločin nad nedužnim civilima Bošnjacima Čerkazovića i Ljoljića ne bi ostao bez spomenika, pobrinuli su se Bošnjaci koji su se u malom broju nakon agresije vratili na svoja ognjišta. Na porodičnom imanju Samira Begovića u Čerkazovićima sagrađeno je spomen-obilježje šehidima Čerkazovića i Ljoljića. Spomen-obilježje je otvorenog tipa sa krovom na četiri vode. Na vrhu krova je alem sa polumjesecom i zvijezdom. U središtu obilježja je česma dok je ploča s imenima šehida postavljena na jugoistočni zid. Spomen-obilježje lijepo je ograđeno i uredno održavano.

Spomen-obilježje šehidima iz Čerkazovića i Ljoljića.

Na spomen-ploči se nalaze vrlo iscrpni podaci o zločinu nad Bošnjacima Čerkazovića i Ljoljića i o poginulim borcima Armije RBIH sa ovog područja. Na vrhu ploče arapskim slovima, slično kao i na spomen-ploči u Jezeru, piše *El-Fatiha* ispod koje je prijevod 154. ajeta sure *El-Bekare*.

S lijeve strane ispod ajeta stoji:

ŠEHIDI ČERKAZOVIĆA I LJOLJIĆA 10.09.1992. GODINE ZLOČIN U TISOVCU

Zatim slijede imena 23 civila koje su pripadnici Vojske RS-a ubili i zakopali na lokalitetu Draganovac-Tisovac.

S desne strane započinje novi stupac naslovljen:

ŠEHIDI ČERKAZOVIĆA I LJOLJIĆA KOJI SU POGINULI U PERIODU OD 1992-1995. GODINE

Ispod su navedena imena 3 pripadnika Armije RBIH koji su svoj život dali za Bosnu i Hercegovinu. Potom, na istoj desnoj strani, stoji novi naslov:

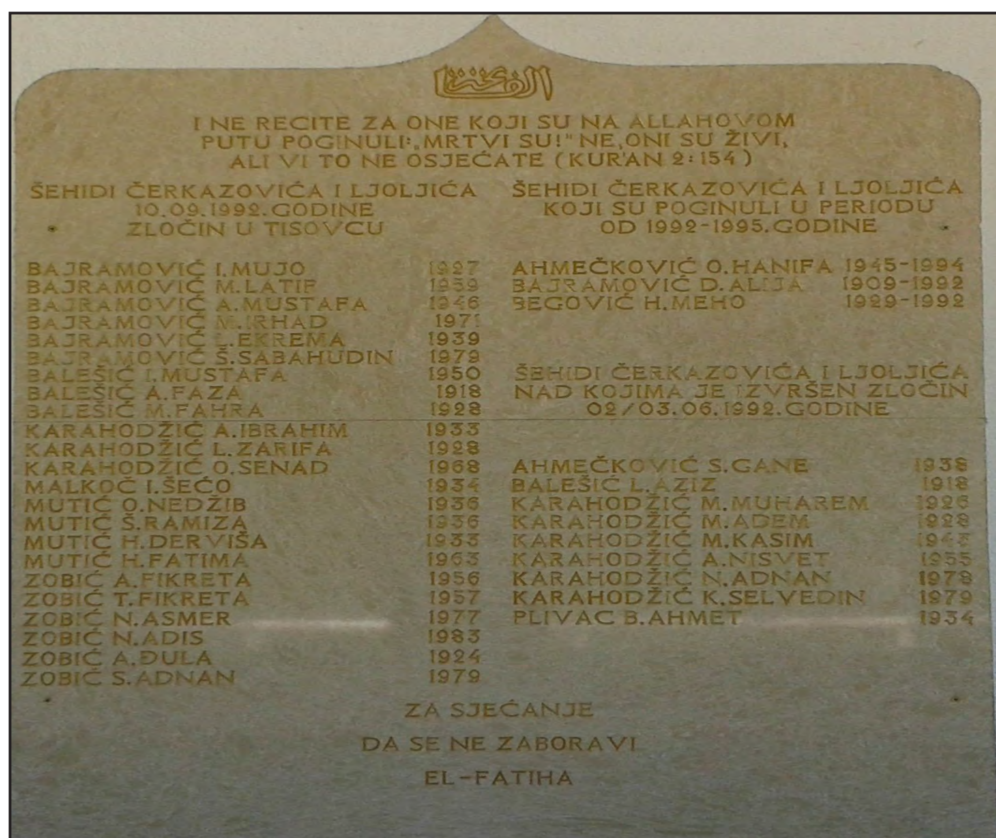
ŠEHIDI ČERKAZOVIĆA I LJOLJIĆA NAD KOJIMA JE IZVRŠEN
ZLOČIN 02/03.06.1992. GODINE

Zatim slijede imena 9 civila iz ovih mjesta koje su pripadnici Vojske RS-a ubili u Jezeru naznačenog datuma. Na dnu spomen-ploče stoji napomena:

ZA SJEĆANJE

DA SE NE ZABORAVI

EL-FATIHA

Spomen-ploča šehidima: poginulim borcima i mučki ubijenim civilima Čerkazovića i Ljoljića.

Ostale aktivnosti na očuvanju sjećanja na zločine nad Bošnjacima u Čerkazovićima i Ljoljićima svake godine početkom juna organizira Medžlis IZ Jajce u okviru manifestacije „Spomen njima, po(r)uka nama“.

Dženaza-namaz ubijenim civilima Čerkazovića i Ljoljića obavljena je 12. maja 1999.

(Izvor: kolekcija fotografija Ramiz-ef. Bećirovića iz Jajca)

Vojnici Vojske RS-a su 10. septembra 1992. godine na lokalitetu Draganovac-Tisovac učinili strašan zločin. Da se takav zločin više nikada ne bi desio, nužno je mlađe generacije neprestano podsjećati na to. U tom smislu, a imajući u vidu da su mjesto ubistva i masovna grobnica neoznačeni, bilo bi poželjno postaviti spomen-ploču na ovaj lokalitet i u manifestaciju „Spomen njima, po(r)uka nama“ uvrstiti marš mira od Jezera do Tisovca gdje bi se održao čas historije.

Opština Šipovo

Opština Šipovo smještena je u zapadnoj Bosni i Hercegovini. Graniči sa opštinama: Mrkonjić Grad, Jezero, Kupres, Glamoč, Jajce i Donji Vakuf. Šipovo obuhvata 11 mjesnih zajednica. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine na području opštine živjelo je 2.965 Bošnjaka.[263] Za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu većina Bošnjaka je protjerana sa svojih ognjišta, dok je mali broj u strahu i neizvjesnosti ostao živjeti na okupiranom području.

U periodu od 1992. do 1995. u Šipovu je ubijeno ili je od posljedica ranjavanja umrlo 27 Bošnjaka. Težak zločin desio se u selu Volari 27. juna 1993. godine kada su u porodičnoj kući ubijeni Rasim Ćorić (1931), Lutvija Ćorić (1934) i Emin Ćorić (1960). Zajedno s njima tada je bio i Džemal Brkić (1938) koji je teško ranjen. Od zadobijenih rana ubrzo je umro.[264] Navedeni masakr prema dostupnim informacijama počinili su pripadnici MUP-a Republike Srpske iz Šipova. Sve džamije na području Opštine Šipovo srušili su pripadnici Vojske RS-a. Nakon rata obnovljene su džamije u Šipovu, Bešnjevu, Volarima i Pljevi. Tokom 2008. godine u Šipovu je bilo oko 300 bošnjačkih domaćinstava.[265]

Iako je za vrijeme agresije u Šipovu ubijeno 27 Bošnjaka, na području Opštine postoji samo jedan spomenik žrtvama i to onaj u Bešnjevu na kojem se nalazi ime samo jednog šehida. Stoga je neophodno, barem u haremu džamije u Šipovu, ako iz sigurnosnih razloga to nije moguće učiniti na nekoj drugoj javnoj površini u gradu, postaviti spomen-obilježje ubijenim civilima i poginulim borcima Armije RBIH s područja Šipova.

U nekoj od džamija u Šipovu, obično je to centralna džamija, svake godine se u okviru manifestacije „Dani Bošnjaka Šipova“ prouči mevlud za šehide Šipova i održi čas historije o stradanju Bošnjaka u ovom mjestu. To je ujedno i jedina aktivnost koja se organizira u cilju očuvanja sjećanja na život u okupiranom Šipovu tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu.

Šipovo-Bešnjevo

Naselje Bešnjevo smješteno je na planinskoj padini blizu 3 km sjeverno od Šipova. Prema popisu iz 1991. godine u Bešnjevu je živjelo 377 stanovnika od čega su 249 bili Bošnjaci, 121 Srbi i 7 Ostali.[266] U augustu 1992. godine džamija u Bešnjevu je minirana i potpuno srušena od strane Vojske Republike Srpske, bošnjačke kuće su spaljene i uništene, a Bošnjaci protjerani i etnički očišćeni.

[263] *Nacionalni sastav stanovništva...*, str. 101.
[264] Grupa autora, *Bošnjaci Šipova kroz historiju – Zbornik radova sa prvog simpozija “Bošnjaci Šipova kroz historiju” održanog 21. novembra 1998. godine u Sarajevu*, str. 198-201.
[265] Grupa autora, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini...*, str. 360.
[266] *Nacionalni sastav stanovništva...*, str. 101.

Satelitski snimak masovnih zločina i „čišćenja“ Bešnjeva od Bošnjaka.
Džamija minirana a sve bošnjačke kuće spaljene.

Nakon rata 16 bošnjačkih porodica vratilo se u Bešnjevo i nastavilo život. Kuće i džamiju su obnovili i svečano otvorili 2007. godine.[267] U predvorju džamije izgrađen je šadrvan i postavljena mermerna šehidska spomen-ploča. S desne strane na vrhu ploče je simbol mjeseca i zvijezde, a s lijeve ljiljan. Ispod njih je arapskim slovima napisano *El-Fatiha*, ispod koje je natpis:

OVU ČESMU PODIGOSMO U SPOMEN NA ŠEHIDE BIH.

Zatim slijedi prijevod 154. ajeta iz sure *El-Bekare*, druge kur›anske sure, koji govori o šehidima: „*I ne recite za one koji su na Allahovom putu poginuli: ‹Mrtvi su› ne oni su živi ali vi ne znate.*“ Poslije agresije i genocida ovaj ajet je postao zaštitni znak gotovo svih šehidskih nišana i spomen-ploča. Ispod ajeta nalazi se ugravirano ime šehida Spahić Nijaza koji je poginuo 1994. godine. Alem s porušene prijeratne džamije postavljen je kao opomena u središtu šadrvana.

Alem sa prijeratne džamije u Šipovu u šadrvanu ispred ulaza u džamiju.
U pozadini spomen-ploča s imenom šehida Nijaza Spahića.

Osim spomen-ploče šehidu u naselju nema nikakvih materijalnih oblika memorijalizacije niti se održavaju posebni vjerski programi tim povodom.

Za vrijeme Drugog svjetskog rata tokom augusta i početkom septembra 1941. godine u Bešnjevu je ubijeno 19 Bošnjaka civila.[268] Jugoslovenska državna politika nije dozvoljavala da se o tim žrtvama glasno govori, niti da im se postavi spomen-obilježje, pa su ubijeni Bošnjaci Bešnjeva, izvan kruga njihovih porodica, brzo zaboravljeni. Na taj način se, zapravo, stvarala pretpostavka za nove zločine koji su uslijedili 50 godina kasnije. S obzirom na to da su imena svih nevinih Bošnjaka ubijenih 1941. godine poznata, dobro bi bilo napraviti novu spomen-ploču koja bi sadržavala i njihova imena zajedno s imenom šehida iz 1994. godine.

Također, s obzirom na to da su se tokom agresije 1992-1995. u Bešnjevu na meti agresora našla materijalna dobra i vjerski objekti, bilo bi poželjno da se na vidljivom mjestu na džamiji postavi spomen-ploča sa slikom srušene džamije i osnovnim informacijama o tome.

[267] Grupa autora, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini...*, str. 356.
[268] Grupa autora, *Bošnjaci Šipova kroz historiju...*, str. 141.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE DRUGOG DIJELA KNJIGE

U proteklih dvadeset godina memorijalizacija zločina nad Bošnjacima na području općina Jajce, Jezero i Šipovo poprimila je svoju karakterističnu fizionomiju i specifična obilježja. Primjetna su dva su osnovna oblika memorijalizacije:

- Organizacija centralne manifestacije "Spomen njima, po(r)uka nama – Dani šehidskog mevluda i obilježavanja zločina na području MIZ Jajce" i izgradnja centralnog spomen-obilježja.
- Organizacija mjesnih "Šehidskih mevluda" i izgradnja lokalnih spomen-obilježja.

Iako je centralna manifestacija "Spomen njima, po(r)uka nama" sastavni dio sveukupnog sistema "Šehidskih mevluda", u ovom radu smo ih analizirali odvojeno zbog toga što su sadržaji manifestacije prevashodno fokusirani na obilježavanje zločina nad bošnjačkim civilima u ove tri općine, dok lokalni "Šehidski mevludi" obuhvataju podjednako podsjećanje na civilne i vojne žrtve.

Centralna manifestacija "Spomen njima, po(r)uka nama – Dani šehidskog mevluda i obilježavanja zločina na području MIZ Jajce" dobro je koncipirana. Sa svojim raznovrsnim sadržajima manifestacija pokušava doprijeti do svih društvenih slojeva: od učenika osnovnih škola, do intelektualaca i penzionera, i prenijeti im poruku o zločinu nad Bošnjacima i strahotama agresije. Ako Bog da, kada se izgradi centralno spomen-obilježje u Jajcu, manifestacija će dobiti mjesto odakle će sve aktivnosti na polju memorijalizacije započinjati i gdje će se iste te aktivnosti molitvom za duše šehida završavati.

Primjetno je, također, nepostojanje spomen-sobe sa fotografijama i muzejskim eksponatima iz Odbrambeno-oslobodilačkog rata. Kvalitet memorijalizacije općenito bi porastao uspostavljanjem spomen-sobe, a učenici osnovnih i srednjih škola dobili bi funkcionalno mjesto za čas historije ili povijesti. S obzirom na to da su prvih sedam mjeseci rata do kraja oktobra 1992. godine jedinice HVO-a i Armije RBiH zajedničkim snagama branile Jajce od nasrtaja Vojske Republike Srpske, a zajedničkim snagama ove vojne formacije su i oslobađale Jajce u septembru 1995. godine, nema nikakve zapreke da u ovoj spomen-sobi budu zajedno izloženi eksponati HVO-a i Armije RBiH. Jedan dio spomen-sobe svakako treba posvetiti zločinu nad nedužnim civilnim stanovništvom u Jajcu te teškim godinama provedenim u izbjeglištvu.

Drugi nivo memorijalizacije zločina nad Bošnjacima i herojstva pripadnika Armije RBiH su lokalni "Šehidski mevludi" i memorijalni turniri u malom nogometu. S obzirom na to da su "Šehidski mevludi" izuzetno dobro posjećeni te kako se održavaju u svim većim naseljima gdje žive Bošnjaci na području općina Jajce, Jezero i Šipovo, jasno je da se poruka koji oni pronose daleko čuje. Mlađim generacijama koje eventualno ne idu u džamiju da slušaju mevlud i predavanje potrebno je na drugačiji način pristupiti i govoriti o zločinu. Održavanje malonogometnih turnira i slični sportski ili kulturni sadržaji dobro su rješenje za to. Međutim, iako u nekim mjestima postoje malonogometni turniri povodom "Šehidskog mevluda", primjetno je da se o šehidima i herojstvu Armije RBiH na njima slabo ili nikako ne govori. Takvu praksu potrebno je mijenjati, a organizatori ovih sportskih takmičenja trebali bi povesti računa da se na dostojanstven način oda pošta poginulim pripadnicima Armije RBiH i HVO-a, te nevino ubijenim civilima.

Pregledu stanja šehidskih spomen-obilježja na području Jajca, Jezera i Šipova posvetili smo najviše prostora u radu. To smo učinili zbog toga što spomenici predstavljaju historijski dokument trajnog karaktera. Analizirana šehidska spomen-obilježja imaju mnogo dobrih osobina koje smo nastojali istaknuti. No, također se nismo libili da ukažemo na eventualne propuste i sugeriramo alternativna rješenja. Pregledom postojećih spomenika ustanovili smo da nema podataka o počinjenom zločinu: ne postoje podaci o tome kada je zločin počinjen, gdje i od koga. Izgradnjom centralnog spomen-obilježja riješilo bi se, barem donekle, ovo pitanje. Zbog historijskog konteksta važno je također napraviti razliku između vojnih i civilnih žrtava. Mišljenja smo da spajanje vojnih i civilnih žrtava nije adekvatno zbog moguće buduće manipulacije.

Najvažniji segment šehidskog spomen-obilježja je sadržaj odnosno tekst na spomen-ploči koji treba da ponudi informacije podjednako: i o žrtvama i o njihovim zločincima. Drugim riječima, tekst na spomen-ploči trebao bi sadržavati sljedeće podatke:

a) O žrtvama - prezime, ime oca, ime i datum rođenja i smrti,

b) O zločinu - kada, gdje i kako je počinjen te

c) O počiniocima zločina – odnosno koja jedinica ili pojedinac je izvršio zločin.

Uz sadržaj teksta na spomen-obilježju veoma važna je lokacija spomenika. Na području općina Jajce, Jezero i Šipovo većina spomen-obiljžja izgrađena je u haremima džamija što, imajući u vidu da svi Bošnjaci nisu vjernici-praktičari koji svaki dan posjećuju džamije, i nije najbolje rješenje. Spomen-obilježje u Bučićima postavljeno u centru sela iznad izvora kraj kojeg svi mještani svakodnevno prolaze primijer je dobro izabrane lokacije za spomenik. Prema tome, da bi postigao najbolji efekat, spomenik treba ponuditi tačne i jasne podatke o žrtvama i njihovim zločincima te biti postavljen na vidljivom i prometnom mjestu.

Drugo, lokaliteti gdje su počinjeni zločini nad Bošnjacima trenutno su neobilježeni. Mjesta masovnih zločina poput Tisovca, Kokića, Natpolja ili kuća u kojoj su zapaljene žene u Cvitovićima moraju biti adekvatno obilježena.

Još jedan element u memorijalizaciji koji nismo primjetili prilikom istraživanja jeste uspostava jedinstvenog vizuelnog elementa, odnosno simbola. Ovdje se misli na simbol poput srebreničkog cvijeta za žrtve genocida u Srebrenici, odnosno *bijele trake* kao simbola žrtava genocida u Prijedoru.

Uz to, ne postoje nazivi ulica, trgova i javnih ustanova čija imena asociraju na zločin i Odbrambeno-oslobodilački rat. Također, smatramo da bi se veći efekat centralne memorijlane manifestacije “Spomen njima, po(r)uka nama – Dani šehidskog mevluda i obilježavanja zločina na području MIZ Jajce” postigao ako bi se naziv manifestacije povezao s mjestom stradanja najvećeg broja Bošnjaka, pa bi se u tom slučaju ova manifestacija zvala “Pomen njima, po(r)uka nama – Jezero 2016” i sl.

U radu smo namjerno spomenuli loše stanje nekih spomenika Narodno oslobodilačke borbe (NOB). Kompletan proces memorijalizacije bivša država bila je preuzela na sebe, a kako je religija bila isključena iz javnog života, vjerskim institucijama nije bilo dozvoljeno da učestvuju u tom procesu. Na kraju, raspadom državnog sistema, pale su u zaborav i vrijednosti koje je ona njegovala.

Dakle, memorijalizacija koju je provodio prijeratni državni sistem eklatantan je primjer kako samo državne institucije ne mogu kvalitetno dugoročno sačuvati sjećanje čak ni na heroje koji su u Drugom svjetskom ratu ugradili svoje živote u temelje bivše države iz prostog razloga što su se raspadom države urušili i temelji na kojima je ona počivala. Stoga je neophodno da se i Islamska zajednica uključi u memorijalizaciju, jer je Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini pokazala vitalnost nadživjevši nekoliko državnih sistema. U današnje vrijeme memorijalizacija zločina nad Bošnjacima je na visokom mjestu prioriteta Islamske zajednice. Memorijalizacija je prisutna na hutbama, mevludima i svim vjerskim manifestacijama. Datum genocida u Srebrenici 11. juli ušao je u Takvim Islamske zajednice. Konačno, ljudi imaju povjerenje u Islamsku zajednicu pa su većinu šehidskih spomen-obilježja izgradili baš na vakufskom zemljištu vjerujući da će Islamska zajednica znati odbraniti svoje vrijednosti. No, iako neophodno i veoma bitno uključivanje Islamske zajednice u proces memorijalizacije zločina nad Bošnjacima nije dovoljno. Potrebno je da se svi državni organi i javne obrazovne i kulturne ustanove zajedno s Islamskom zajednicom uključe u ovaj proces kako bi se ostavario željeni cilj da se zločin genocida i masovnog ubijanja Bošnjaka nikada ne zaboravi i ne ponovi.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

ARHIV INSTITUTA ZA ISTRAŽIVANJKE ZLOČINA PROTIV ČOVJEČNOSTI I MEĐUNARODNOG PRAVA UNIVERZITETA U SARAJEVU, Sarajevo (više fondova različite provenijencije):

- AIIZ, *Obrazci – Podaci o žrtvi; podaci o zločinu; podaci o izvršiocu zločina; podaci o svjedoku – izvoru podataka;*
- AIIZ, Dokumentacija *JNA, Peti korpus;*
- AIIZ, Dokumentacija *MUP RS;*
- AIIZ, Dokumentacija *ARBiH, ŠTO;*
- AIIZ, Dokumentacija, *VRS, Prvi krajiški korpus VRS;*
- AIIZ, *Izjave svjedoka;*
- AIIZ, *Bosna i Hercegovina, Srednjobosanski kanton/Kanton Središnja Bosna;*

ZBIRKE DOKUMENATA ELEKTRONSKE BAZE PODATAKA SUDSKIH SPISA MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG TRIBUNALA ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU *(MKCJ – ICTY):*

- ICTY, Dokumentacija *JNA, 5. korpus;*
- ICTY, Dokumentacija *ARBiH;*
- ICTY, Dokumentacija *Vojske Federacije BiH;*
- ICTY, Dokumentacija *HVO-a;*
- ICTY, Dokumentacija *Državne komisije RBiH;*
- ICTY, Dokumentacija *HZ HB;*
- ICTY, Dokumentacija *VRS;*
- ICTY, Dokumentacija *MUP RS;*
- ICTY, Podaci o predmetu br. IT-02-54, Slobodan Milošević;
- ICTY, Predmet br. IT-02-54, Pred Pretresnim vijećem – Tužilac protiv Slobodana Miloševića, Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude, 16. juni 2004;
- ICTY, Podaci o predmetu br. IT-00-39 I 40/1, Biljana Plavšić;
- ICTY, Podaci o predmetu br. IT-95-5/18, Radovan Karadžić;
- ICTY, Podaci o predmetu br. IT-09-92, Ratko Mladić;
- ICTY, Podaci o predmetu br. IT-99-36, Radoslav Brđanin;

- ICTY, Podaci o predmetu br. IT-99-36/1, Momir Talić;
- ICTY, Tužilac protiv Radoslava Brđanina i Momira Talića, Dodatno izmjenjena optužnica, Predmet br. IT-99-36-T-I od 9. marta 2001;
- ICTY, Pred Pretresnim vijećem II – Tužilac protiv Radoslava Brđanina, Predmet br. IT-99-36-T od 1. septembar 2004;
- ICTY, Tužilac protiv Radoslava Brđanina, Pred Žalbenim vijećem, Predmet br. IT-99-36-A od 3. aprila 2007;
- ICTY, Podaci o predmetu br. IT-98-29, Stanislav Galić;
- ICTY, Podaci o predmetu IT-95-14/2, Kordić i Čerkez, "Lašvanska dolina";

SUD BOSNE I HERCEGOVINE

- SUD BIH, *Optužnica protiv Pekez Mirko zv. Guzan, Pekez Mirko zv. Peka i Savić Milorad zv. Mića, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Poseban odjel za ratne zločine, Regionalni tim II, br. KT-RZ 116/05 od 22.11.2007*;
- SUD BiH, *Presuda broj: X-KR-05/96-1 od 15. 04. 2008;*
- *SUD BIH, Presuda br. X-KRŽ-05/96-1 od 05. 05. 2009, uz Izjava svjedoka/oštećenog K.O;*

*

* *

- Dokumentacija Višeg suda u Zenici;
- Dokumentacija Višeg suda u Travniku sa sjedištem u Vitezu;
- Dokumentacija MUP-a, *SJB Jajce;*

ZBIRKA DOKUMENATA ELEKTRONSKE BAZE PODATAKA SA STRANICE http://www.slobodanpraljak.com

- Dokumentacija *MORH, SIS;*
- Dokumentacija *ARBiH;*
- Dokumentacija *HVO, OZ SZH, VOS;*

ARHIV MEDŽLISA ISLAMSKE ZAJEDNICE JAJCE

- Spisak oštećenih objekata IZ-e na području Medžlisa IZ-e Jajce;

IZVJEŠTAJI

- ICTJ, Memorialization and Democracy: Policy and Civic Action State, International Center for Transitional Justice, https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Global-Memorialization-Democracy-2007-English_0.pdf;
- Judy Barsalou and Victoria Baxter, "The Urge to Remember: The Role of Memorials in Social Reconstruction and Transitional Justice", *United States Institute for Peace*, Januar 2007;
- Ratni zločini u Bosni i Hercegovini, Izvještaji Amnesty Internationala i Helsinki Watcha, Antiratna kampanja Hrvatska, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, Biblioteka Dokumenti, br. 2, Zagreb, 1993;
- Privatna dokumentacija Andras Riedmalyera;
- Privatna dokumentacija Ramiz-ef. Bećirevića;

LITERATURA

- Arnautović, Suad, *Izbori u Bosni i Hercegovini 90, Analiza izbornog procesa*, Promocult, Sarajevo, 1996.
- Begić, Kasim, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991-1996)*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997.
- Brkić, Smajo, *Bošnjaci Šipova u periodu između dva svjetska rata,* Grupa autora, Bošnjaci Šipova kroz historiju – Zbornik radova sa prvog simpozija "Bošnjaci Šipova kroz historiju" održanog 21. novembra 1998. godine u Sarajevu, Zenica, 1999.
- Brkljača, Seka, Šipovo 1941. u odnosu lokalne i opšte istorije Bosne i Hercegovine u Drugom svjetskom ratu, Grupa autora, Bošnjaci Šipova kroz historiju – Zbornik radova sa prvog simpozija "Bošnjaci Šipova kroz historiju" održanog 21. novembra 1998. godine u Sarajevu, Udruženje intelektualaca Bošnjaka Šipova u izgnanstvu – Zenica, Zenica, 1999.
- Čekić Smail, Muhamed Šestanović, Merisa Karović, Zilha Mastalić-Košuta, *Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunadotnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010.
- Čekić, Smail, *Dejtonski (mirovni) sporazum*, Knjiga I, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016.

- Čekić, Smail, *Agresija na Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima 1991-1993*, Ljiljan, Sarajevo, 1994.
- Čekić, Smail, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima*, Univerzitetski informativni glasnik, Specijalno izdanje broj 5, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 2011.
- Čekić, Smail, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu: Planiranje, priprema, izvođenje*, Knjiga 1, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i Kult B, Sarajevo, 2004.
- Čekić, Smail, *Bitne historijske činjenice o nezavisnosti Bosne i Hercegovine*, Korak, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, broj 30, Sarajevo, januar-mart 2013.
- Čekić, Smail, *Genocid i istina o genocidu*, Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012.
- Čekić, Smail, *Velikosrpska ideologija i politika agresije na Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima*, Univerzitetski informativni glasnik, Specijalno izdanje broj 3, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, juli 2010.
- Ebu-Davud, *Sunen Ebu-Davuda, prijevod i komentar Mahmut Karalić*, tom 4, hadis br. 3122, Novi Pazar, 2012.
- Grupa autora, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini – Monografija*, Udruženje Ilmije IZ u BiH, Sarajevo, 2012.
- Grupa autora, *Vječna pouka – monografija šehida i poginulih boraca Jajca (1992-1995)*, BZK „Preporod" – Sekcija mladih „Horizont", Jajce, 2010.
- Hadžibegović, Ilijas, *Konfesionalna i nacionalna struktura stanovništva u kotaru i gradu Jajcu od 1851. do 1991.* Prilozi Institut za historiju, 30, Sarajevo, 2001.
- Kamberović, Husnija, *Bošnjaci Šipova u razdoblju austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878-1918.* Grupa autora, Bošnjaci Šipova kroz historiju – Zbornik radova sa prvog simpozija "Bošnjaci Šipova kroz historiju" održanog 21. novembra 1998. godine u Sarajevu, Udruženje intelektualaca Bošnjaka Šipova u izgnanstvu – Zenica, Zenica, 1999.
- Karadžić, Midhat, *Jajce u predratnim i ratnoj 1992. godini*, Jajce, autor, 2010.
- Karčić, Hikmet, *Apelacijama do istine. Praksa doma za ljudska prava u procesu traženja nestalih osoba u Bosni i Hercegovini*, Fondacija Konrad Adenauer, Sarajevo, 2013.
- Karović-Babić, Merisa, *Masovna ubistva civila u Sarajevu za vrijeme opsade 1992-1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2014.
- Kliko, Amir – Ćuskić, Fikret, *17. Viteška Krajiška brdska brigada ARBiH, Udruženje "17. VKbbr"* – Institut za istoriju, Sarajevo, 2010.
- Krzić, Muharem – Selak, Osman – Sadiković, Muhamed – Todorovac, Hamdija, *Svjedočiti zločin i Bosnoljublje*, Sarajevo, Bošnjačka liga, Pokret za ravnopravnost, 2003.
- Latić, Nedžad – Isaković, Fahrudin, *Rat u Srednjoj Bosni: ratna sjećanja generala Alagića,* Bemust, Zenica, 1997.

- Macić, Bećir, *Genocid nad Bošnjacima Šipova 1991-1995,* Grupa autora, Bošnjaci Šipova kroz historiju – Zbornik radova sa prvog simpozija "Bošnjaci Šipova kroz historiju" održanog 21. novembra 1998. godine u Sarajevu, Zenica, 1999.
- Max Bergholz, "*The Strange Silence: Explaining the Absence of Monuments for Muslim Civilians Killed in Bosnia during the Second World War*", *East European Politics and Societies*, 2010.
- Milišić, Senija, *Drugi svjetski rat i genocid nad Bošnjacima Šipova 1941-1945. godine,* Grupa autora, Bošnjaci Šipova kroz historiju – Zbornik radova sa prvog simpozija "Bošnjaci Šipova kroz historiju" održanog 21. novembra 1998. godine u Sarajevu, Zenica, 1999.
- Mujezinović, Mehmed, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, Knjiga 2, Istočna i centralna Bosna, Treće izdanje, Sarajevo, 1998.
- Muratović, Rasim, Genocid u Ahmićima 1993, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Udruženje građana žrtava rata '92-95, „16. april" – Ahmići, Sarajevo, 2013.
- Odobašić, Jasmin, *Hiljadu grobnica u Bosanskoj Krajini 1992 – 1995*, Bošnjačka zajednica kulture "Preporod", Sarajevo, 2015.
- Omerović, Enis, *Utvrđivanje odgovornosti Ujedinjenih nacija kroz prikaz pojedinih aspekata djelovanja u i prema Bosni i Hercegovini u periodu 1992 – 1995*, Korak, 2010.
- Ramić, Asim, – Velić, Muharem, *Bošnjaci Šipova u NOB i otporu fašizmu i genocidu 1941-1945. godine,* Grupa autora, Bošnjaci Šipova kroz historiju – Zbornik radova sa prvog simpozija "Bošnjaci Šipova kroz historiju" održanog 21. novembra 1998. godine u Sarajevu, Zenica, 1999.
- Redžić, Husref, *Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini*, Biblioteka kulturno naslijeđe, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983.
- Šabić, Dževad, *Bošnjaci Šipova u razdoblju Balkanskih ratova i Prvog svjetskog rata*, Grupa autora, Bošnjaci Šipova kroz historiju – Zbornik radova sa prvog simpozija "Bošnjaci Šipova kroz historiju" održanog 21. novembra 1998. godine u Sarajevu, Udruženje intelektualaca Bošnjaka Šipova u izgnanstvu – Zenica, Zenica, 1999.
- Vojinović, Perko, „*Spomen ploče iz NOB-e i partizanska groblja u Jajcu i okolini*", *Zbornik krajiških muzeja*, 1968.

ŠTAMPA I NOVINSKI ČLANCI

- Večernje novine, Sarajevo;
- Oslobođenje, Sarajevo;
- Glas srpski, Banja Luka;
- *IIN Preporod*, Sarajevo;
- Novi Muallim, Sarajevo;

INTERNETSKI IZVORI

- http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-1991-i-stariji/
- www.ndo.rs/a856985/infoEx-Yu/Godisnjica-Dejtonskog-sporazuma.com
- www.domovinskirat.tk
- www.veterani.ba
- www.nezavisne.com/dnevne/dogadjaji/dog12062005-02.php
- www.mizjajce.com
- http://www.iccnow.org/documents/AI_Ger.pdf,,
- http://www.icty.org/x/cases/krajisnik/cis/bcs/cis_krajisnik_bcs.pdf
- http://www.icty.org/x/cases/plavsic/cis/bcs/cis_plavsic_BCS.pdf
- http://www.icty.org/x/cases/karadzic/cis/bcs/cis_karadzic_bcs.pdf
- http://www.icty.org/x/cases/mladic/cis/bcs/cis_mladic_bcs.pdf
- http://www.icty.org/x/cases/brdanin/cis/bcs/cis_brdjanin_bcs.pdf
- http://www.icty.org/x/cases/talic/cis/bcs/cis_talic_bcs.pdf
- https://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=32026
- http://www.icty.org/x/cases/galic/cis/bcs/cis_galic_bcs.pdf
- http://www.okruznisud-bl.com/download/izvjestaji/evidencija-krivicnih-predmeta-ratnog-zlocina.pdf
- http://www.okruznisud-bl.com/download/izvjestaji/evidencija-krivicnih-predmeta-ratnog-zlocina.pdf
- http://www.icty.org/x/cases/kordic_cerkez/cis/bcs/cis_kordic_cerkez_bcs.pdf
- http://mizjajce.com/index.php/novosti/vijesti-iz-medlisa/428-obiljezeno-stradanje-bosnjaka-u-jezeru-ljoljicima-i-cerkazovicima
- https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Global-Memorialization-Democracy-2007-English_0.pdf

Videomaterijal:

- Ibrahim Halilović, Put u Vlasinje i Liskovicu 1992. i 2012, https://www.youtube.com/watch?v=52W53gKYuq0.

BIOGRAFIJE AUTORA

Dr. sc. Elvir Duranović je naučni saradnik na Institutu za islamsku tradiciju Bošnjaka. Završio je Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu (1989), Islamsku pedagošku akademiju u Zenici (1997) i Fakultet islamskih nauka u Sarajevu (2003). Uporedo sa školovanjem u medresi učio je hifz pred uglednim hafizima rahmetli Kamil-ef. Silajdžićem i rahmetli Mahmud-ef. Traljićem. Zvanje "Hafiz Kur'ana Časnog" dobio je 1991. Postdiplomske studije na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu okončao je 2009. odbranom magistarskog rada *Elementi staroslavenske tradicije u praksi bosansko-hercegovačkih muslimana – odnos islamskih učenjaka prema njima* kao prvi u klasi. Doktorski rad pod naslovom *Dovišta na području Travničkog muftijstva – geneza i zbilja* odbranio je na istom fakultetu 19. maja 2014.

Mr. sc. Zilha Mastalić-Košuta, magistar historijskih nauka i viši stručni saradnik Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu. Doktorant Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, Odsjek za historiju, na temi: *Politička i vojna zbivanja u Mostaru 1992-1995.* Bavi se proučavanjem savremene historije. Koautor je knjige: *Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi* te autor većeg broja naučnih radova i učesnica na mnogim domaćim i međunarodnim skupovima i seminarima. Član međunarodnih asocijacija IAGS i INOGS. Zbog visokog prosjeka ocjena u toku školovanja, dobitnica je više prestižnih stipendija. Rođena u Livnu, 15. oktobra 1978. godine.

Mr. Alma Hajrić-Čaušević diplomirala je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu 2009. Na istom fakultetu magistrirala je 2011. godine. Uposlenik je Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu u zvanju višeg stručnog saradnika. Učesnik je mnogih naučnih skupova, domaćih i međunarodnih konferencija, objavila je nekoliko naučnih radova u referentnim časopisima i zbornicima radova, i aktivno učestvuje u naučno-istraživačkim projektima iz oblasti zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Trenutno pohađa doktorski studij na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu.

Mr. Almir Grabovica je viši stručni saradnik na Institutu za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu. Diplomirao je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu 2007. Na istom fakultetu magistrirao je 2014. Kroz rad na Institutu za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu na poziciji višeg stručnog saradnika – magistar politologije, uglavnom se profilirao radeći na raznim naučno-istraživačkim projektima iz oblasti zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Svoje dosadašnje rezultate istraživanja prezentirao je na brojnim međunarodnim i domaćim naučnim skupovima, te objavio više naučnih radova u referentnim časopisima i zbornicima radova.

Mr. Hikmet Karčić je viši stručni saradnik na Institutu za islamsku tradiciju Bošnjaka. Diplomirao je na Pravnom fakultetu u Sarajevu 2010. Na istom fakultetu je 2012. odbranio master tezu *Uloga i značaj apelacija pred Domom za ljudska prava u procesu traženja nestalih osoba 1996-2003*. Radio je u Institutu za nestale osobe Bosne i Hercegovine, Centru za napredne studije, te bio je koordinator projekta "Mapiranje logora i mjesta zatočenja u Bosni i Hercegovini 1992-1995" u Udruženju TOPS. Producent je dokumentarca "Dani ubijanja" (Al Jazeera Balkans, 2013), te "Na Drini krvavi Višegrad" (Haber i Ćuprija, 2014). Autor je knjige "Apelacijama do istine" (Konrad Adeanuer Stiftung, 2013). Priredio je i preveo "Muslimanski svijet: populacija i religioznost" (Centar za napredne studije, 2013).

DTP: mr. dipl. ing. Sead Muhić

DIZAJN KORICA: Amel Aganović

ŠTAMPA: Štamparija Fojnica d.o.o. Fojnica

TIRAŽ: 700

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

341.322.5(497.6=163.4*3)"1992/1995"

ZLOČINI nad Bošnjacima Jajca, Jezera i Šipova : 1992-1995. - Sarajevo : Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta : Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka ; Jajce : Medžlis Islamske zajednice, 2017. - 410 str. : ilustr. ; 30 cm

Biografije autora: str. 409-410. - Bibliografija: str. 403-408 uz tekst.

Sadržaj s nasl. str.:
Dio 1: Zločini protiv čovječnosti i međunarodnog prava nad Bošnjacima Jajca, Jezera i Šipova 1992-1995. / Zilha Mastalić-Košuta, Alma Hajrić-Čaušević, Almir Grabovica
Dio 2: Memorijalizacija zločina nad Bošnjacima Jajca, Jezera i Šipova / Elvir Duranović, Hikmet Karčić

ISBN 978-9958-028-26-7 (Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava)
1. Mastalić-Košuta, Zilha
COBISS.BH-ID 24318470
